

Міністерство освіти і науки України

Чернівецький Національний Університет імені Юрія Федьковича

Факультет історії політології і міжнародних відносин

Кафедра історії України

«Особливості проведення колективізації на території України:

Регіональний аспект»

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи

спеціальність 032 Історія та археологія

Лупул Андріана Вікторівна

Керівник: д.і.н., доц. Юрій Михайло Федорович

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

Від «__» листопада 2023 р.

Зав. Кафедри _____ доц. Гуйванюк М. Р.

Чернівці 2023

Лукул А.В. «Особливості проведення колективізації на території України. Регіональний аспект»

Спеціальність – історія та археологія (032). Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2023.

У даній роботі описано дослідження прийняття реформи щодо проведення колективізації на території України, а точніше його особливості запровадження на територіальному рівні в 20-30-х роках ХХ століття.

На основі досліджених джерел вдалося дослідити власне передумови запровадженої реформи для українського народу, а за тим проаналізовані причини, які спонукали провести колективізацію та якими були соціальні та економічні мотиви процесу переходу селян від одноосібного господарства до колективних форм.

Окремо зосереджено увагу на тому, як відбувався сам колективізаційний процес в різних регіонах України. Досліджено якими були особливості запровадження реформи в Центральній, Південній та Західноукраїнських землях. Висвітлено, як радянська влада намагалася придушити українських селян, відбираючи майно, висилаючи їх на віддалені території на примусові роботи та найгірше доведення до Голодомору 1932-1933 років, який залишив негативний відбиток на українському селі, так як радянська влада хотіла стерти звичайний уклад села, особливо куркулів – так називали тодішніх заможних представників села, і в неї це частково вийшло, так як велика частка одноосібних господарств перейшла до колгоспного ладу, а найгіршим було те, що через штучно створений голод загинула велика кількість українців.

Ключові слова: колективізація, Сталін, одноосібне господарство, колгоспний лад, український народ, село, куркулі, заворушення та бунти, придушення повстань, виселення, Голодомор, розкуркулення.

Lupul A.V. «Features of collectivization on the territory of Ukraine. Regional aspect»

Specialty - history and archeology (032). Chernivtsi National University named after Y. Fedkovich. Chernivtsi, 2023.

This work describes the study of the adoption of the reform regarding the implementation of collectivization on the territory of Ukraine, and more precisely, the peculiarities of its introduction at the territorial level in the 20s and 30s of the 20th century.

On the basis of the researched sources, it was possible to investigate the actual prerequisites of the introduced reform for the Ukrainian people, and then analyzed the reasons that prompted collectivization and what were the social and economic motives of the transition of peasants from individual farms to collective forms.

Separately, attention is focused on how the collectivization process took place in different regions of Ukraine. The peculiarities of the reform implementation in the Central, Southern and Western Ukrainian lands were investigated. It is highlighted how the Soviet authorities tried to suppress the Ukrainian peasants by confiscating their property, sending them to remote areas for forced labor, and the worst was the Holodomor of 1932-1933, which left a negative mark on the Ukrainian countryside, as the Soviet authorities wanted to erase the usual way of life of the village, especially kulaks - that was the name of the wealthy representatives of the village at that time, and it partly worked out for her, since a large share of one-person farms switched to the collective farm system, and the worst thing was that a large number of Ukrainians died due to an artificially created famine.

Keywords: collectivization, Stalin, one-person farm, collective farm system, Ukrainian people, village, kulaks, riots, suppression of uprisings, eviction, Holodomor dekulakisation process.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів та текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Лупул А.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1.Передумови проведення колективізації на території України.....	16
1.1.Причини колективізації.....	26
1.2.Економічні аспекти та соціальні мотиви запровадження колективізації.....	32
РОЗДІЛ 2.Колективізація в різних регіонах України.	
2.1.Приватні сільські господарства в Центральній Україні.....	41
2.2.Колективізація на Півдні України.....	48
2.3. Колективізація на Західноукраїнських землях.....	56
РОЗДІЛ 3. Наслідки проведення колективізації в Україні.	
3.1.Соціальні наслідки.....	63
3.2.Економічні наслідки.....	68
3.3.Політичні наслідки.....	74
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Колективізація – це комплекс заходів радянської влади в ХХ столітті, які стосуються соціально-економічного аспекту сільського та міського населення на теренах України.

Тогочасна критична ситуація в державі потребувала значних перевтілень, покращення становища життя людей, вирішення аграрних питань та піднесення економічної діяльності.

Актуальність дослідження: Тема «Особливості проведення колективізації на території України» є досить актуальною, оскільки колективізація була однією з найбільш драматичних подій в історії України в період з 1920-х до 1930-х років. Колективізація відбувалася в рамках широкого радянського проекту з переходу до соціалістичного сільського господарства і включала в себе конфіскацію приватних земельних власностей, заміну їх колективними формами власності, та формування колгоспів і радгоспів.

Колективізація на теренах України була особливо складною та болісною, оскільки селяни складали значну частину населення України та мало глибокі історичні корені в землеробстві. На підставі даних історичних досліджень, колективізація на теренах України призвела до масового Голодомору та в подальшому розкуркулення господарств, що залишило негативний відбиток на українському населенні.

За допомогою різноманітних заходів, таких як політичні кампанії та переселення, влада намагалася знищити традиційний український спосіб життя та культуру.

Реформа понесла за собою численні жорстокі наслідки, які негативно вплинули на населення, змушуючи їх пережити утиски, терор, кризу, голод та численні смерті.

Крім того, тема є важливою з точки зору вивчення історії України та розвитку її сільського господарства. Знання про колективізацію допомагає краще розуміти взаємовідносини між владою та населенням України, а також розвиток сільського господарства в період радянської влади. Для сучасних громадян України ця тема є важливою для збереження національної пам'яті та культурної спадщини.

Метою даного дослідження є виявлення особливостей реалізації колективізації в різних регіонах.

Завдання:

- Проаналізувати передумови сприяння проведення колективізації;
- Визначити основні причини, що спонукали провести даний процес;
- Дослідити колективізацію в Україні на регіональному рівні;
- Проаналізувати основні форми колективізації та їх вплив на розвиток сільського господарства.

Об'єктом дослідження є історичний процес зміни форм власності в сільському господарстві.

Предметом дослідження є система заходів, які проводилися на території України протягом 20-30-х років ХХ століття.

Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють 20-30-ті роки ХХ століття. Нижня межа зумовлена соціально-економічним становищем післявоєнного періоду, а верхня – розкуркуленням та Голодомором, який став результатом впровадження.

Територіальні рамки охоплюють територію УРСР, до яких входили сучасні Харківська, Київська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Луганська, Вінницька, Житомирська, Полтавська, Чернігівська, Сумська та Черкаська області.

Методи дослідження включають історичний метод, порівняльно-історичний та критичний, що допомогуть в подальшому написанні роботи.

Історичний метод дослідження спостерігається в розділі 1. В цьому розділі проаналізовані передумови, наступним аспектом досліджуються причини проведення колективізації на українських землях. Саме завдяки цьому методу ми дізнаємось про послідовність подій в тогочасній Україні та всі етапи, які довелося пережити населенню.

Порівняльно-історичний метод простежується в розділі 2, так як описується проведення колективізації в різних регіонах України, а саме: Центральній Україні, на Півдні України та на Західноукраїнських землях.

Останнім методом в роботі є критичний і він відноситься до розділу 3. Критичний метод є певним пошуком розуміння, який впливає з контексту історичних обставин. Саме до цього методу ми можемо віднести наслідки колективізації.

Структура роботи визначена поставленою метою та завданнями. Складається зі вступу, трьох розділів і підрозділів до них, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Повний обсяг становить 95 сторінок, список використаних джерел та літератури нараховує 90 пунктів.

Історіографічний огляд згідно хронологічного методу включає в себе огляд різних монографій та статей. Першою працею, яку варто виділити є «Развитие общественного хозяйства колхозов Украины в годы довоенных пятилеток» під редакцією відомого професора та заслуженого діяча науки Бондаренком Віктором, який описував колгоспний лад тогочасного села [42].

Наступним важливим джерелом інформації варто зазначити працю дослідника Слинька Івана під назвою «Соціалістична перебудова і технічна

реконструкція сільського господарства України», що була видана в 1961 році, де зосереджується увага на сільському господарстві [76].

Одним із важливих матеріалів слугує праця Даниленка В. М. «Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки», яку видали в 1991 році. Вона містить інформацію щодо економічного, соціокультурного змісту політики сталінізму, наслідки втручання адміністративної системи в культурні, соціальні та економічні сфери життя. Також можемо простежити питання про причини формування сталінського типу господарства на Україні, результати розгрому української культури та науки [54].

Праця Кульчицького Станіслава, під назвою «Ціна великого перелому» розповідає про голод 1933 року, що поніс мільйонні жертви людей в Україні. Наводяться конкретні факти, що Голодомор був результатом злочинної діяльності хлібозаготівельної компанії під сталінським керівництвом [65].

Не менш важливою є праця Мірчука про історію УПА, яка була видана в 1991 році. Вона описувала боротьбу селян та українських повстанців проти радянської політики колективізації. Стверджувалося, що земля повинна належати селянам, які займаються її обробітком та доглядом [68].

Досить обширну інформацію містить посібник для вчителя «Сторінки історії України: ХХ століття», виданий в 1992 році. В ньому зібрано безліч подій, які стосуються українського народу, а саме:

- Здобуття держаної незалежності;
- Національно-визвольних рухах;
- Революціях та повстаннях.

Тож, можемо стверджувати, що даний посібник є важливим у вивченні історії українського народу, який переживав важливі та трагічні події [83].

В 1993 році була видана закордонна праця Роберта Конквеста «Жнива скорботи», де були детально описані події Голодомору 1932-1933-х років.

Читаючи працю можна проникнутися життям українських селян і що вони пережили в ті часи. Вимальовуються страшні події, що навіть іноді не вкладаються в голову, що таке дійсно можливе було. Як страждали всі без винятку, коли не було, що їсти і змушені були віддавати своїх дітей в місто в надії, що хтось надасть їм прихисток. А найжахливішим були описи людодїства, як народ божеволів і пух від голоду і йшов на страшні події [75].

В цьому ж році була видана праця Шаповала Юрія «Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії». Дана книга побудована на архівних матеріалах, переважно на документах, які в радянські часи були недоступними навіть для фахівців. Автор аналізує трагічні суспільно-політичні події в Україні 20-50-х років, а саме справу СБУ, різні сфабриковані справи [88].

Окреме місце займає праця Івницького Н.А. «Коллективизация и раскулачивание в начале 1930-х гг». Тут можна знайти матеріали, які стосуються колективізації українського села, покарання селян в разі непокори, а також виселення у найвіддаленіші точки на важкі роботи [56].

Наступним корисним джерелом черпання інформації служить робота, вже вище згаданого Кульчицького «Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928)». Праця досліджує політику комунізму, як насаджували людям її, що стало наслідком того, що саме населення не сприймало комунізм як якесь негативне явище. Вони жалілися на політику влади, проте не вважали її комуністичною [62].

В 1997 році видали важливу працю Васильєва та Віоли «Коллективизация і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.)». Тут зібрано важливі дані, щодо селянських виступів та повстань, які чинив український народ. Чітко простежується, що населення не мирилося із даною політикою і намагалося всіма способами боротися і відстоювати свою самоідентичність [44].

Цього ж року публікується праця, яка описує політичні репресії завдані українцям в процесі проведення колективізації. Автором є Стецовский Юрій. Який був адвокатом та істориком адвокатури. Він опублікував «Историю советских репрессий» в двох томах. Дана робота є надзвичайно важливою, так як показує ставлення радянської влади до народу [84].

Ще одна робота, яка стосується політичних репресій була видана наступного року. Автором став Ченцов, «Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-1930-е годы» стала його праця, яка описувала важливі події в історії українського народу та держави загалом [87].

Данилов, Маннинг та Виола видали «Трагедию крестьянства: коллективизация и раскулачивание», де було чітко простежено питання суцільної колективізації українського села та розкуркулення, як наслідок цієї політики, яку проводила радянська влада. Варто зауважити, що дана праця є важливою, так як демонструє становище народу і як вони виживали у таких важких умовах [47].

Також присутні й зарубіжні праці, такі як твій Вільяма Нолла «Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920-1930 років». Тут зібрана велика кількість розповідей самих учасників колективізації. Саме ці записи дають змогу уявити примусові трансформації суспільного та культурного життя українського народу [49].

«Нариси з історії України: формування української модерної нації» Грицака є важливим документом вивчення історії. Автор каже: «українство було і залишається ураженим тяжкими хворобами. Нормальність української історії полягає у тому, що всі ці хвороби не є смертельними, вони є радше хворобами росту національного організму». Можемо побачити, що українці сильний народ, зміг пережити багато труднощів не покидаючи думки про свою свободу [53].

Багато праць видавалися в 2000 році. До прикладу, робота Веселової, Марочка, Мовчана «Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933 1946–1947: Злочини проти народу». В цій книзі на основі архівних джерел та спогадів людей розповідається вперше в Україні про три радянські Голодомори, їх причини, хід та наслідки. Ця книга є важливою для науковців та й простих пересічних людей, тому що потрібно знати такі важливі та трагічні події рідної країни [45].

Також в цьому ж році було видано ще одну працю, яка стосується Голодомору. Капустян є автором «Голод і селянська ментальність». Тут детально описується становище українців, їхнє страждання від Голодомору, який був штучно створений, щоб знищити українців, які завжди хотіли вільного життя та справедливості [50].

Важливим джерелом черпання інформації є «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття». Це видання є підсумком великої роботи, яку проробили українські історики протягом декількох років. Книга складається із нарисів про терор та тероризм, про придушення інакодумства, про проблеми боротьби з тероризмом. Висвітлено трагічні події, що залишили помітний слід на історії нашого народу [74].

Українці не хотіли миритися із радянською політикою і ці події ілюструє книга Русначенка «Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках». Висвітлюється один із найдраматичніших періодів боротьби українського народу за незалежну, самостійну та демократичну Україну. Автор використовує велику кількість архівних документів та різні публікації, наводить безліч даних, які дозволяють усвідомити, яким був тоталітаризм в радянській владі [76].

Варто додати також про працю Сов'яка про боротьбу УПА проти колективізації. Як вони чинили опір, влаштовували бойкоти та підіймали

повстання та не піддавалися на вказані правила. Показано, як створювалися повстанські загони, діяли в підпіллі і намагалися поширювати українське, за що потім змушені були поплатитися [80].

Нікольський в своїй праці «Репресивна політика органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.)» розповідає про репресивні події щодо українського населення та за якими методами вони здійснювалися та як накладали додаткові звинувачення щоб покарання було в рази жорстокіше [71].

Петров висвітлює в роботі «Політика розкуркулювання на Миколаївщині (1929-1933 рр.)» як проводився процес розкуркулення, як неможливі прошарки населення заздрили багатшим селянам, тому і неодмінно брали участь у розкуркуленні свої односельчанців [46].

Також варто звернути увагу на працю Бема «Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору». Вже назва говорить сама за себе. Не лише знання причин колективізації, проведення терору та наслідків важливі. Значної уваги потрібно також приділяти моральному стану селян і саме в цій роботі це описано. Що відчували вони, показано реакції на терор голодом до якого вдавався сталінський режим. Вся інформація черпалася з листів, телеграм, газет, свідчень самих очевидців та спогадів людей, які пережили голод [69].

У двотомнику Смоля під назвою «Історія українського селянства» узагальнюється дослідницька робота, здійснена протягом декількох років. У роботі висвітлюються такі важливі епохи в історії селянства, як доба Київської Русі, визвольна війна під проводом гетьмана Б.Хмельницького, Українська революція початку ХХ ст., і важливим питаннем стає суцільна колективізація сільського господарства та її політичні і соціально-економічні наслідки [57].

Книга американської істориккині Фіцпатрік, яка була видана в 2008 році, являє собою дослідження повсякденного життя в період сталінського

правління. В ній описуються шляхи і способи, за допомогою яких радянські громадяни намагалися вести звичайне життя в незвичайних умовах, створених сталінізмом, а також малюється портрет соціального типу, для якого сталінізм був природним середовищем життя. В цій роботі розглядається міське життя і воно є логічним продовженням її книги «Сталінські селяни» [86].

З кожним роком події Голодомору 1932-1933 рр. в Україні стають дедалі ширшими. Без сумніву, сталінський тоталітарний режим вчинив жорстокий злочин проти українського народу, внаслідок якого мільйони селян були виморені штучно організованим голодом. Предметом вивчення стає коло питань, пов'язаних із мотивами, причинами та наслідками Голодомору. Деякі дослідники, політологи та політики не вважають Голодомор злочином геноциду. Вони пояснюють свою позицію так, що в той час від голоду масово помирали не лише українські селяни, і тому, не виокремлюють український Голодомор. Тож, була видана праця Василенком «Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду», яка описала всі ці події [51].

Автором книги «Террор и беспорядок» є відомий французький історик Верт, який довгий час займався вивченням радянської історії. У цій роботі зібрано близько двадцяти статей, які безумовно стосуються проблем насильства в радянському союзі. Аналізуються масові депортації, бандитизм, примусова праця та насильницькі методи політики влади [48].

У книзі Нерара, під назвою «Пять процентов правды. Разоблачение и доносительство в сталинском СССР» зроблено спробу зрозуміти, яке місце в радянському сталінському суспільстві займали доноси та викриття. Доноси та викриття були підтримкою режиму, співпрацею з ним. У книзі робиться спроба окреслити межі цього явища та описати його максимально об'єктивно [70].

В монографії Гриневич «Голод 1928-1929 рр. у радянській Україні», яка була видана в 2013 році на основі комплексного аналізу соціально-

економічних та політичних проблем проаналізовано передумови, перебіг та наслідки українського голоду. Авторка доводить, що цей голод став наслідком дій радянської влади, її політики [52].

Аналіз основних джерел згідно хронологічного методу являють собою аналіз головних джерел, які допомагають у вивченні проблеми колективізації.

Першою працею служить «Історія колективізації сільського господарства Української РСР 1917-1937». Це документальний збірник з історії перебудови та реконструкції сільського господарства українських земель, що були здійснені радянським народом під керівництвом радянської влади. Тут розміщені документи та матеріали, які висвітлюють колгоспний лад, його розвиток та зміцнення [16].

Важливим документом слугуть «Вісті ВУЦВК». Це була газета, заснована в Харькові. Друкувалися статті українською та російською мовами, пізніше, вже тільки українською. Газета опубліковувала різні декрети, накази та постанови, звіти про з'їзди рад з прийнятими рішеннями. Були і постійні рубрики, серед яких:

- Міжнародні новини;
- Рубрика оголошень;
- Література;
- Наука;
- Мистецтво;
- Культура і побут.

В цьому журналі друкувалося багато корисного та цікавого матеріалу, який допомагав українському народу дізнаватися про важливі речі [5].

Не менш важливим джерелом слугує «Год великого перелома», авторство належить самому Сталіну. Мова йде про відмову від політики НЕПу і запровадження колективізації, метою якої було перетворення країни на потужну індустріальну державу. Колективізація спершу була добровільною,

але через небажання селян вступати в колгоспи в 1929 році стала примусовою, куди в більшості йшли бідняки, які згодом чинили опір [15].

Наступним важливим джерелом інформації слугує «Головокружение от успехов», яку також видав Сталін. Дана праця тісно пов'язана з минулим документом. Тут мова йде про те, що Сталін ніби відмовляється від насильницької колективізації і запроваджує добровільну, через те, що селяни не задоволені таким рішенням почали підіймати повстання. Загалом, такі дії були б непоганим кроком, але це була маленька поступка, яка так і не здійснилася, а лише залишилася на папері [7].

Обидва документи дещо схожі між собою, так як вони заперечують насильницький вступ до колгоспів, а також факт жорстокої політики, стверджуючи про демократичні засади.

В резолюції пленуму «Про сільське господарство України і про роботу на селі» йшла мова про те, що Україна має все необхідне, щоб йти прискореними темпами попереду інших республік на рахунок колективізації сільського господарства. Ця постанова закликала до соціалістичного змагання, щоб підвищити продуктивність праці за рахунок людського чинника. Незважаючи на те, що Україна була аграрною, в ній були великі ресурси, не потрібно забувати, що вони вичерпні і колективізація негативно вплинула на її подальший розвиток [29].

Цікавим джерелом черпання інформації є «Свідчення Єфремова». Він був відомим громадсько-політичним діячем України. Його було засуджено по сфабрикованій справі «Спілки визволення України» до розстрілу, проте згодом, замінено на 10 років ув'язнення. Щоденники Єфремова були відтворенням історичних подій, тут зібрані свідчення про життя українського народу в 20-х роках [30].

В цьому ж році був виданий також важливий документ. Це «Академическое дело 1929-1931 гг». Це кримінальна справа сфабрикована

ОГПУ проти вчених Академії наук. Пізніше почалися масові арешти науковців. Суть полягал в тому, що їх вважали шкідниками радянської влади. На той час державі не потрібні були розумні люди, які можуть суперечити політиці, яку проводить держава [2].

Колгоспи були важливим інструментом в проведенні реформ на ті часи. Вже в 1930 році було прийнято рішення «Про темпи колективізації, заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Ця постанова передбачала жорсткі терміни його проведення. В основних зернових районах країни її повинні були завершити чим швидше, за будь-яких умовах. Проводити цю політику в швидкому темпі було надзвичайно важко, так як це шкодило устрою країни [25].

Корисним документом для вивчення періоду колективізації слугує Постанова ЦВК й РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної власності», також можна зустріти іншу назву, а саме: «Закон про п'ять колосків». Сумнозвісний закон став передумовою Голодомору. Він передбачав за розкрадання колгоспного майна розстріл на місці та конфіскацію майна. Українці опинилися в смертельній пастці, так як несподівані плани хлібозаготівель прирікли селян на смерть. Будь-які спроби врятуватися і залишити хоча б частинку продуктів загрожували конфіскацією всього їстівного або розстрілом. У містах не можна було продавати хліб селянам. Їх не наймали на роботу, їм також забороняли переїжджати. Загороджувальні загони на кордонах відразу розстрілювали втікачів. Тож, дана політика робила все можливе аби стерти селян [24].

На увагу заслуговує праця самого Сталіна «Вопросы ленинизма». Це була збірка лекцій Сталіна, прочитаних в університеті, присвячених «теоретичному обґрунтуванню лєнінізму». Збірник також видавався у вигляді брошури. Після смерті Леніна, його коло згуртувалися навколо Сталіна - продовжувача справи Леніна [14].

Було видано працю Ботвинника «Органы юстиции в борьбе за проведение закона от 7 августа», що також стосувалися вищезгаданих подій. Тут йде мова про те, як і на скільки засуджували людей, які чинили опір владі [3].

Найстрашніший період історії українського села припадає на Голодомор. В бібліографічному покажчику «Голодомор в Україні 1932-1933» висвітлено саме ці події, як важко переживав цей етап український народ, якими були важкі та нестерпні наслідки цього моторошного явища [8].

Найповніше і найправдивіше про події того часу покажуть документи, а саме: «Національні процеси в Україні». Сюди увійшли документи, різні фрагменти літописів, наукових досліджень, історичних розвідок, статистичні дані, що показують складні та суперечливі тенденції у становленні й розвитку української нації [21].

Цінним документом є «Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание», що присвячений одному з найдраматичніших періодів в історії радянського селянства, а саме – суцільної колективізації та ліквідації куркульства. Ці матеріали розкривають антиселянську політику Сталіна та його найближчого оточення, яка призвела до знищення мільйонів селян та руйнування продуктивних сил сільського господарства. Значне місце займають матеріали, що висвітлюють гостру політичну обстановку на селі у зв'язку з насильницькою колективізацією та розкуркулення, що викликало величезний опір селян, що з часом почав лише зростати і зростати і став повноцінним повстанським рухом [37].

Загалом, можна зауважити, що наявна історіографічна база дає можливість детально проаналізувати та вирішити поставлені задачі.

РОЗДІЛ І.

Передумови проведення колективізації на території України

За останній час історична наука збагатилася працями, які висвітлюють соціальні настрої, поведінку, а також опір селянства комуністичному режиму. Вчені зосереджувалися переважно на процесах колективізації та розкуркулення. Саме ці процеси змінювали багатовіковий устрій життя більшості суспільства, його соціальну структуру, а разом з нею й політичну систему держави.

Колективізація була справжнім змаганням, яке радянська держава нав'язувала суспільству. Ці змагання відбувалися між двома різними культурами, способами мислення, вони велася не лише в економічній і культурній сферах, але й в повсякденному житті. Влада намагалася накинути на селян петлю панування імперіалізму – встановленню панування більш сильної держави над слабшою і здійснення контролю, підштовхнути людей до уявлень про образ трударя – людини, яка відмінно працює та виконує вказівки. Тож, держава всіма способами намагалася радикально трансформувати уклад селянського життя і підлаштувати їх під свої праила та порядки.

Становище тогочасних українських земель перебувало у вкрай важкому становищі:

- політика «воєнного комунізму», яка передбачала введення продрозкладки – чітко фіксований розмір продовольства селяни залишають собі, а надлишок віддають державі;
- формування кругової поруки, де всі члени групи відповідають за вчинені дії однієї людини. Це, в свою чергу робило негативний настрій суспільству і створювало напружену атмосферу, так як розуміли, що в будь-який момент можуть отримати покарання за дії, які не вчиняли;

- заборона вільної торгівлі негативно відбивалася на зовнішньо та внутрішньополітичній ситуації, так як обмеження продавати товари переростало у втрачення роботи і в подальшому втрачення можливості прогодувати родину;
- націоналізація підприємств також була негативним явищем того часу, тому що приватна власність переходила в руки держави і керувалася нею. Це пригнічувало приватних підприємців, які мали хоча б маленьку частку своєї власної справи, так як в неї було багато вкладено сил та коштів;
- мілітаризація праці поштрювала військові закони та дисципліни на господарства, економіку та нарощення військової могутності держави. Це означало, що в першу чергу потрібно було збагачувати армію держави і більшість коштів йшло на її утримання та вдосконалення;
- посуха була негативним явищем для всього населення, як селян, так і верхівки влади, тому що їжа ставала в обмеженому доступі з'являлася велика ймовірність лісових пожеж, пошкодження середовища проживання, що також погано впливає і на фауну. В подальшому це може спричинити військові конфлікти за природні ресурси, якщо посуха поширюється на більші території;
- неврожаї спричинені посухою є катастрофічним явищем, що несе за собою негативні наслідки і в подальшому спричиняє голод;
- економічна криза є логічним ланцюгом у життя українського населення в 20-30-х роках українського народу;
- голод 1921-1923-х років став великою трагедією, важкою та страшною подією. Він став причиною посух та неврожаїв, надмірним вивозом хліба за межі держави. Вивіз продовжувався досить тривалий час, навіть в ті часи, коли людям вже не було що їсти;

- негативні наслідки коренізації або українізації, які мали б покращити життя національних менших, запроваджуючи українську мову у повсякденне життя, тим самим стали простою хитрістю радянської влади, яка хотіла утримати контроль серед народу – ці всі події Україна пережила за досить короткий відрізок часу [55, с. 344].

В січні 1924 року, після смерті Леніна розпочинається запекла боротьба за владу, а також питань щодо подальшого розвитку країни. До влади прийшов Йосип Сталін, який прибрав своїх конкурентів: Троцького, Рикова та Бухаріна. Він отримав звання жорстокого диктатора, який проводив тоталітарну соціальну та економічну політику. В нього був надзвичайно важкий характер, Йосип всюди бачив змову та ворогів, людські страждання його не хвилювали, в певній мірі Сталіна можна вважати божевільною людиною, яка була прихильником жорстоких методів та терору. Після здобуття влади він встановив тотальний контроль проти всіх верств населення та над усіма сферами суспільного життя.

Політичний лідер почав проводити модернізаційні процеси в державі. [77, с. 325]. Спершу він провів форсовану індустріалізацію, яка мала б підвищити технічну базу сільського господарства, перетворити аграрну країну на могутню індустріальну, здобути технічно-економічну незалежність, а також зміцнити оборонний потенціал, проте виникли значні труднощі з проведенням, так як значна частина коштів відходила до важкої промисловості, не вистачало кваліфікованих кадрів, відбувався споживчий аскетизм населення, тобто люди повинні були вгамувати власні бажання і добровільно відмовитися від власних благ.

Індустріалізація – це процес великомашинного виробництва у господарських галузях, де особлива увага приділялася машинобудуванню, гірничій та металургійній промисловості.

Індустріальний стрибок негативно вплинув на сільські господарства, що викликало незадоволення селян, так як джерелами індустріалізації були:

- збільшення податків, яке повинно було платити звичайне населення;
- підвищенням цін на спиртні напої;
- збільшення плану виробитку продукції, при цьому збереження існуючої зарплатні без будь-яких бонусів та премій;
- привласнення державою приватних підприємств;
- праця ув'язнених;
- грабунок церковних цінностей та продаж за кордон;
- трудовий ентузіазм, який лише негативно відбивався на населенні.

Влада штучно підвищувала ціни на промислові товари та занижувала закупівельні ціни на зерно, це, в свою чергу ускладнило хлібозаготівлю, а також постачання зерна державі.

Під час індустріалізації було прийнято рішення провести перші п'ятирічки, які мали б покращити економічне становище. І дійсно, були і позитивні моменти, такі як:

- Створення Дніпрогесу – енергетичної бази;
- розвиток машинобудування;
- ліквідація безробіття;
- будування «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь»;
- скасування карткової системи, яка була запроваджена в період «воєнного комунізму»;
- розвиток харчової та легкої промисловості, при тому, що не відбувався занепад важкої. Тиск на селян виправдовувався тим, що потрібно було досягти найвищих показників у важкій промисловості [62, с. 396].

Незважаючи на ці всі позитивні зміни були і негативні моменти, а саме розгортання соціалістичних змагань. Найпопулярнішим був Стаханівський рух – рух для підвищення продуктивності праці. Початок бере від Олексія Стаханова, на честь якого був названий рух. Він був донецьким шахтарем, який встановив рекорд по видобутку вугілля. Згодом охопив транспорт, торгівлю, майже всі промислові галузі, а також сільське господарство. «...рознеслося по всьому нашому Союзу не поступово, а з якоюсь небаченою швидкістю, як ураган» [14, 11 вид. с. 498]. – ось так Сталін прокоментував дії соціалістичних змагань.

Хоча сам Стаханов не приховував того факту, що рекордні показники були встановлені завдяки участі інших робітників: «Слідом за мною приступили до роботи два кріпильники. Працювали ми напружено...» – згадував Стаханов [23, с.12].

Здавалося, це мав бути позитивний наслідок п'ятирічок, проте людям нав'язали думку, що вони повинні спиратися на досягнення Олексія і старатись виконувати роботу понаднормово. Але це був лише маніпулятивний крок, щоб викликати у людей почуття недосконалості і прагнення бути корисним для держави, виконуючи плани роботи в збільшеному обсязі.

Результати цих п'ятирічок були неоднозначними, так як були позитивні та негативні моменти. Країна перетворилася з аграрної в індустріально-аграрну, збільшився промисловий потенціал, виникли нові промислові галузі, а саме: кольорова металургія та електрометалургія. Проте Сталін не зупинився на проведенні реформ і він прийняв рішення про запровадження колективізації.

Колективізація – система заходів, яка була спрямована на створення великих колективних господарств, шляхом знищення одноосібних, перетворюючи їх колгоспи та радгоспи.

Колективізація стала одним із найжорстокіших кроків радянського уряду щодо індивідуального селянського господарства. Це призвело до знищення заможного селянства. Саме заможне та працююче селянство відстоювало демократичні засади економічного і політичного ладу в країні і тому, воно було серйозною загрозою тоталітарно-більшовицькій системі.

Проте, виявилось відставання темпів розвитку сільського господарства від темпів розвитку промислового виробництва. Ця суперечність могла стати гальмом у подальшому розвитку країни. Тож, перетворення сільського господарства ставало одним із безпосередніх завдань аграрної політики країни.

Колективізація сільського господарства диктувалася необхідністю зміни виробничих відносин у селі. Здавалося, дана реформа мала бути би позитивною, проте це залишилося лише на папері, так як ця політика базувалася на створенні кооперативів і об'єднання в одне ціле, без права на приватну власність, тим самим притісняючи права селян, які вели одноосібне господарство. В майбутньому це понесе негативні наслідки для всього населення.

Отже, підбивши підсумок, можемо стверджувати, становище тогочасного суспільства було вкрай важким. До влади прийшов Йосип Сталін – диктатор, який проводив жорстоку соціальну та економічну політику на власних теренах. Зрозумівши критичну ситуацію, було прийнято рішення провести форсовану індустріалізацію, яка отримала ряд позитивних та негативних зрушень для суспільства.

Не зупиняючись на реформах, він прийняв курс на суцільну колективізацію, яка передбачала довготривалий процес переходу від одноосібного господарства в колективне, або іншими словами – створення колгоспів та радгоспів.

Передумови цієї політики були доволі логічними. Після незначних поступок українському населенню, а саме політики НЕПу, потрібно було взяти всю повноту влади в свої руки, тому поступово права людей ставали все меншими і меншими. Сталін з часом прибрав всю могутність під своє крило і перебуваючи у пригніченому настрої люди виконували вказівки з гори, які передавалися.

Щоправда, були і противники даної політики і намагалися чинити опір, що також вкрай негативно відбилося в подальшому.

Можемо стверджувати, що «воєнний комунізм» був суцільним негативним явищем, який мав підпорядкувати під свій контроль всі верстви суспільства. Проте населення не бажало терпіти це все і підіймали бунти проти цієї політики, тому проаналізувавши всі ці негативні аспекти, було запроваджено нову економічну політику, яка трішки покращила становище.

Політика НЕПу мала скасувати продрозкладку та ввести продподаток, де селяни віддають владі чітко фіксований розмір продовольства, а надлишок залишають собі, відновлювалася вільна торгівля, яка була заборонена, почала з'являтися зацікавленість в результатах праці, життєвий рівень населення почав зростати, господарство почало відбудовуватися. Цей крок був оманливою політикою, щоб заспокоїти населення, яке лютувало.

Проте, це покращення тривало недовго. Країну охопив голод, який поніс за собою численні людські жертви, посуху та неврожаї. Всі ці події стали причиною для зміни політичного курсу держави.

Розуміючи, що населення буде важко втримати жорстокими методами правління, було прийнято рішення провести курс форсованої індустріалізації, яку Сталін назвав роком «великого перелому», ця політика мала б шкідливими темпами провести відновлення та зміцнення, але тут також були і негативні аспекти, які супроводжувалися соціалістичними змаганнями, запровадженням

карткових систем, здійснення цих перетворень за рахунок сільського господарства, що спричинило перехід до колективізації.

ПІДРОЗДІЛ 1.1

Причини колективізації

Економіка країни на початку 1926-1927-х років стала відчувати диспропорцію між промисловістю та сільським господарством. Від аграрного сектору чекали високих показників, а саме виробництва хліба. Показники культур не досягли довоєнного рівня ні по валовому виробництву, ні по посівним площам. На той час склалося декілька причин щодо зменшення виробництва хліба:

- низькі заготівельні ціни на зерно порівняно з технічними культурами;
- нестача споживчих товарів, різних сільськогосподарських машин, що спричинило товарний голод [19, с. 200-201].

Хлібозаготівельна кампанія пройшла з розширеними правилами для населення. Уповноважені особи забирали в селян не тільки залишки, але й інвентар та особисте майно. За порушення закону, а також свавілля мешканці підіймали чисельні збройні повстання. Бували й інші види протесту, які носили економічний характер. Селяни скоротили посівні площі та виробництво зерна. Всі ці дії спричинили сильну нестачу хліба та введення продовольчих карток. Під загрозу був поставлений розвиток промисловості, так як воно знаходилося в залежності індивідуальних селянських господарств.

В 1926 році за дорученням Сталіна було створено комісію політбюро ЦК ВКП(б) на чолі з М. Калініним, В. Молотовим, Я. Яковлевом та іншими, які підготували постанову «Про підсумки радгоспного і колгоспного будівництва».

За підтримки Молотова та Кагановича лідер вирішує провести курс форсованої організації колгоспів. Він поставив ціль не тільки розширити посівні площі, але й підтримувати існуючі та створювати нові колгоспи. Вже

влітку 1929 року Сталін проголосив курс форсованої колективізації сільських господарств, що отримав назву «Рік великого перелому» - саме так називалася його стаття, в якій стверджувалося, що саме в цьому році відбулася відмова від НЕПу, натомість мали провести модернізаційні реформи, які б сприяли економічній індустріалізації [15].

Наприкінці 1920-х років задля прискорення індустріалізації, влада зробила ставку на централізацію економіки. Приводом для відмови від НЕПу став зрив державного плану хлібозаготівель 1927 року. У грудні 1927 року до заможного селянства, куркульства, вперше з часів «воєнного комунізму» застосували примусові заходи щодо вилучення запасів хліба. У 1928 році влітку влада відмовилася від подібних заходів, а восени змушена була повернулася до них знову.

Серед причин запровадження політики колективізації виділяють:

- хлібозаготівельна криза в 1927 році, яка поставила під велику загрозу постачання продукту, експорт, а також імпорт. Вона являла собою різке скорочення продажу селянами зерна та інших продуктів державі. Це було спричинено низькими закупівельними цінами на зерно, нестачею різних промислових товарів для обміну на сільськогосподарську продукцію. Внаслідок цього деякі райони постраждали від неврожаю. Також складна обстановка не виключала ймовірності війни. Це стало додатковим приводом для селян ховати хліб чим подалі. Через страх і паніку, городяни почали розкуповувати товари першої необхідності. Вже восени з прилавків почала зникати олія, сири, молоко. Потім почалися проблеми з хлібом, внаслідок чого створювалися довжилезні черги за хлібом;
- бажання працівників ЦК ВКП(б) зайняти керівні позиції в економічній галузі.

- необхідність створення великих господарств, так як їх набагато легше взяти під свій контроль і керувати ними.

Колективізація повинна була вирішити наступні задачі:

- зробити село фінансуванням для проведення індустріалізації;
- здобути контроль серед селян [47].

Сталін вважав, що ця політика мала б вирішити очевидні проблеми, які виникли на той час.

З партійців ніхто не розумів, що таке «суцільна колективізація» і як її проводити, тому Сталін намагався пояснити завдання, яке передбачалося: «Це означає, по-перше, що треба поступово, але неухильно об'єднувати індивідуальні селянські господарства, що є найменш товарними господарствами, – колективні господарства, колгоспи, що є найбільш товарними господарствами. Це означає, по-друге, що треба покрити всі райони нашої країни, без винятку, колгоспами (і радгоспами), здатними замінити, як здавача хліба державі, як куркулів, а й індивідуальних селян. Це означає, по-третє, ліквідувати всі джерела, що народжують капіталістів та капіталізм, та знищити можливість реставрації капіталізму. Це означає, по-четверте, створити міцну базу для безперебійного та рясного постачання всієї країни не лише хлібом, а й іншими видами продовольства із забезпеченням необхідних резервів для держави. Це значить, по-п'яте, створити єдину та міцну соціалістичну базу для Радянського ладу, для Радянської влади. Це означає нарешті забезпечити перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні. Такими є перспективи розвитку нашого сільського господарства. Таке завдання переможного будівництва соціалізму нашій країні. Завдання непросте і важке, але цілком здійсненне, бо труднощі існують для того, щоб долати їх і перемагати»[35, с. 5-6].

В матеріалах уряду йшла мова про добровільний вступ до колективізації «... реконструкція й розгортання соціалістичного будівництва

проти капіталістичних процесів в сільському господарстві заваджають інтенсивному розвитку сільського господарства» [9, 92 с].

В 1929 році почали збільшувати податки, проводити розкуркулення селян. Протести селян та їхня відмова віддавати худобу призвела до масового забою тварин. Траплялося таке, що власник господарства ухилявся від постачання зерна, то дозволялося накладати на нього штраф в п'ятикратному розмірі вартості хліба, який мали здавати. Якщо він не виплачував штраф, то власне майно боржника йшло на продаж, а групові опори передбачали конфіскацію майна та депортацію у віддалені регіони [5].

Масова колективізація проводилася насильно та вимушено. Темпи постійно зростали, посилювався гніт серед населення. Бували випадки протистояння різким впровадженням, проте ці дії жорстоко припинялися Сталінім [57, с. 652].

5 січні 1930 року ЦК ВКП(б) видало постанову щодо темпів проведення реформи. Мова йшла про створення регіонів, де завдання мало виконуватися швидкими темпами. Серед цих регіонів були:

- Північний Кавказ, а також Поволжжя, де встановлювався термін в один рік;
- зернові або масові регіони, де вирощувалося зерно підлягалися колективізації, але до весни 1932 року;
- решта регіонів, які були менше родючими планувалися залучити до колгоспів приблизно за п'ять років [37, с. 85-86].

Суть полягала в тому, що документ регламентував в який термін та на яких регіонах буде проводитися колективізація, але не було вказано, якими методами вона проходитиме, тому влада прийняла рішення проводити її насильно тероризуючи українське населення всім а способами, які тільки можливі.

Останні роки були досить не спокійними. Прокотилася хвиля численних виступів, які варіювалися в районі двох тисяч та приблизно сім тисяч терористичних актів.

В березні 1930 року була опублікована стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів» в газеті «Правда». Історики вважають, що в дописі трактується деякий відступ, який був зумовлений зростанням селянських опорів та заворушень. Прийнято рішення піти на поступки селянам та повернутися до добровільної колективізації. Більшість людей вишли з колгоспів, але згодом повернулися назад, так як податки на ведення одноосібних господарств надзвичайно зросли, таким чином селяни опинилися в скрутному становищі без варіанту на хороше майбутнє. [79, с.82].

Йосип засуджував насильницький вступ у колгоспи: «Успіхи нашої колгоспної політики пояснюються, між іншим, тим, що вона спирається на добровільність колгоспного руху та врахування різноманітності умов у різних районах СРСР. Не можна насаджувати колгоспи силою. Це було б безглуздо і реакційно. Колгоспний рух має спиратися на активну підтримку з боку основних мас селянства» [7].

Колективізація українського села характеризувалася масовими репресіями, жорстокими методами впровадження, а також депортаціями населення у віддалені куточки світу. Тоталітарний режим, який запроваджувався на теренах України позбавляв селян можливості на володіння власною землею та веденням одноосібного господарства.

Розпочинаючи курс колективізації, керівництво розуміло, що найзапеклішими ворогами, які будуть чинити опір стануть селяни і він вирішив знищити цей прошарок населення. Навіть, маючи статус незаможника не гарантував безпеку, тому їх називали «підкуркульниками» і піддавали жорстоким репресіям.

Загалом, дане рішення було досить непоганим, проте це тільки так здається, тому що на ділі реалії були інакшими і селян було загнано в жорстокі рамки.

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можна дійти висновку, що становище тогочасного суспільства було вкрай важким. До влади прийшов Йосип Сталін – диктатор, який проводив жорстоку соціальну та економічну політику на власних теренах. Зрозумівши критичну ситуацію, було прийнято рішення провести форсовану індустріалізацію, яка отримала ряд позитивних та негативних зрушень для суспільства.

Не зупиняючись на реформах, він прийняв курс на суцільну колективізацію, яка передбачала відмову від одноосібних володінь і вступ у колгоспи – колективні господарства.

Дана політика не влаштувала селян і вони підіймали численні повстання та виступи, які вдавалося придушувати, але розуміючи пагубність ситуації Йосип видав статтю, де розповідалося, що селяни повернулися до добровільної колективізації і їх ніхто не змушує вступати у колгоспи. Проте, не так сталося як гадалося, селяни не мали можливості платити за одноосібне панування на власних землях, тому вони поверталися назад, що спричинило різке невдоволення.

ПІДРОЗДІЛ 1.2

Економічні аспекти та соціальні мотиви запровадження колективізації

Колективізація є процесом, який полягає у об'єднанні окремих сільськогосподарських господарств у великі колективні фермерські об'єднання під керівництвом держави. Цей процес був широко запроваджений у багатьох країнах у 20-х і 30-х роках ХХ століття.

Індустріалізація і розвиток промисловості були одними із головних мотивів запровадження колективізації. Була необхідність забезпечити сировину та продовольство для розширення важкої промисловості. Створення колективних фермерських об'єднань дозволяло збільшити виробництво сільськогосподарської продукції шляхом посилення механізації, застосування сучасних технологій. Такий розвиток сільського господарства забезпечував необхідні ресурси для розширення важкої промисловості і допомагав підвищити загальний рівень промислового виробництва.

Введення колективізації дозволяло здійснити перерозподіл земельних наділів серед селянства. Раніше багаті землевласники та крупні фермери мали значні площі землі, тоді як бідні селяни жили в скрутних умовах і не мали можливості розвивати свої господарства. Колективізація дозволила забрати землю у багатих власників і розділити її між більшим числом людей, забезпечивши рівніше розподілення земельних ресурсів. Це мало б сприяти зменшенню соціальної нерівності та підвищенню життєвого рівня бідніших верств селянства. Але, насправді не все так відбувалося, як було написано на папері.

Іншим мотивом для запровадження колективізації була необхідність підвищити ефективність виробництва сільськогосподарської продукції. Колективні фермерські об'єднання дозволяли об'єднати ресурси, засоби виробництва та трудові сили багатьох господарств для досягнення кращих

результатів. Вони забезпечували доступ до сучасних машин та обладнання, що дозволяло збільшити обсяги виробництва, покращити якість продукції та знизити витрати. Колективізація також сприяла збільшенню виробництва шляхом зниження втрат урожаю та оптимального використання землі.

В період запровадження колективізації були серйозні проблеми з постачанням населення продовольством. Зростання населення та індустріалізація потребували більшої кількості продуктів харчування. Колективізація дозволяла збільшити виробництво сільськогосподарської продукції і забезпечити населення достатньою кількістю продовольства.

Економічні мотиви запровадження колективізації були важливими факторами, що вплинули на реалізацію цього процесу. Розширення промисловості, боротьба з нерівностями, збільшення ефективності виробництва та забезпечення продовольства були основними мотивами, що підштовхнули державу до впровадження колективізації. Незважаючи на певні позитивні результати, колективізація також мала свої негативні наслідки, такі як втрата індивідуального господарства і втрата свободи для селян.

Процес колективізації супроводжувався різними заходами, такими як:

- конфіскація приватної земельної сільської власності;
- націоналізація худоби та іншого майна, тобто привласнення державою приватної власності;
- введення обов'язкових поставок продукції державі або колгоспам;
- проведення розкуркулення і впровадження колективних форм господарювання.

Соціальні мотиви запровадження колективізації були пов'язані з економічними та політичними цілями радянського уряду. Однією основною метою радянської влади стало створення соціалістичного суспільства, в якому земля та виробничі засоби належали би колективу, а не приватним власникам.

Колективізація була сприйнята як крок у напрямку побудови соціалістичного сільського господарства, де приватна власність на землю була замінена колективними формами власності.

Пропагандистський аргумент у підтримку колективізації полягав у тому, що колективне сільське господарство мало бути більш ефективним за індивідуальну фермерську діяльність. Радянський уряд вірив, що шляхом об'єднання землі та ресурсів можна збільшити виробництво, поліпшити технології та забезпечити кращий розподіл праці та ресурсів.

Колективізація також надавала радянській владі більший політичний контроль над сільським населенням. Формування колективних ферм і колгоспів дозволяло уряду контролювати виробництво, розподіл ресурсів і надходження до державного сектору.

Колективізація українського села характеризувалася репресіями, жорстокими методами впровадження, а також депортаціями населення у віддалені куточки світу. Тоталітарний режим, який запроваджувався на теренах України позбавляв селян можливості на володіння власною землею та веденням одноосібного господарства.

Розпочинаючи курс колективізації, керівництво розуміло, що найзапеклішими ворогами, які будуть чинити опір стануть селяни і він вирішив знищити цей прошарок населення. Навіть, маючи статус незаможника не гарантував безпеку, тому їх називали «підкуркульниками» і піддавали жорстоким репресіям.

Було прийнято рішення провести колективізацію поступово та у декілька етапів:

- Перший етап розпочинається в 1928 році. На селян накладали завдання по занижених цінах щодо продажів хліба. Їм було надзвичайно важко виконувати всі вимоги і бували випадки, коли їх штрафували, а якщо ситуація повторювалася, то продавали їхнє майно. Відчуваючи тиск на

собі, заможні власники залишали власну оселю, продавали худобу і переїжджали до міста в пошуках роботи. Внаслідок цього значно почала зменшуватися кількість господарств.

Почали в швидкому темі створюватися колгоспи – колективне сільськогосподарське підприємство. З часом задля допомоги цим колгоспам створювалися Машинно-тракторні станції, які здійснювали ремонт та обслуговування тракторів та комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку, а також надавали її в оренду селянам-колгоспникам [41, 50-65 с]. Влада хотіла покращити працю, ти самим допомагаючи населенню машинами, але бідних робітників, які настраждалися репресіями це не влаштовувало;

– В 1929 році розпочинається суцільна колективізація господарства.

Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор виступив з доповіддю «Про сільське господарство України і про роботу на селі», де заявив, що Україна повинна в найкоротший час впровадити колективізацію і показати приклад іншим республікам: «Україна за своїми умовами має всі дані як для Степу, так і на Правобережжі для того, щоб у галузі переведення індивідуального селянського господарства на колективні рейки йти більш посиленним темпом попереду інших республік. Україна повинна протягом найкоротшого строку дати зразки організації великого громадського господарства не тільки на території окремих районів, а навіть на суцільних площах, які охоплюють цілі округи, маючи на увазі протягом найближчих років суцільну колективізацію всього степового району України. У цьому напрямі дуже важливу організуючу роль повинні відіграти МТС, що набули на Україні особливо широкого розвитку» [29].

Йосип Сталін не зупинився і опублікував статтю «Рік великого перелому» в якій йшла мова про остаточну відмову від політики НЕПу. Головною ціллю став «корінний перелом у розвитку нашого землеробства від дрібного та

відсталого індивідуального господарства до великого та передового колективного землеробства» [15].

Він описував те, як селяни добровільно вступали до колгоспів, проте насправді було не так. На початку колективізацію мали здійснювати поступово і на добровільних засадах, але бажаючих вступити до колгоспів було надзвичайно мало, так як при вступі потрібно було віддати все нажите майно. Здавали худобу, кормові запаси, насіння, сільськогосподарський інвентар, а також господарські будівлі. Як наслідок, в колгоспи йшла в основному біднота, яка нічого не мала. Тобто, ми можемо простежити, що проведення суцільної колективізації не мало ніяких позитивних зрушень, так як селяни при вступі втрачали все, що мали, хоча сам Сталін в своїй статті описував все не так, як було насправді, вводячи в оману людей;

- Вже наступного 1930 року проводилася політика розкуркулення – ліквідація заможних селян, коли вони потрапляли в список розкуркулених, то в них вилучали все майно та депортували в табори.

Вже 5 січня 1930 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про темп колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву», де йшлося про терміни колективізації у визначених районах: «У межах п'ятирічки замість колективізації 20% посівної площі наміченої п'ятирічним планом, ми зможемо вирішити завдання колективізації величезної більшості селянських господарств, причому колективізація таких найважливіших зернових районів, як Нижня Волга, Середня Волга та Північний Кавказ, може бути в основному закінчена восени 1930 або принаймні навесні 1931 року, колективізація інших зернових районів може бути в основному закінчена восени 1931 року або, принаймні, навесні 1932 року », а також ліквідає куркульства як класу: «Ця обставина ... дала партії повну підставу перейти у своїй практичній роботі від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства до політики ліквідації куркульства як класу» [22].

В лютому 1930 року були прийняті зміни до Конституції і встановлювався новий закон, згідно якого оренда землі та наймана праця заборонялися.

Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) поділила куркулів на три категорії, кожній з яких призначалося покарання:

- активні вороги радянської влади. Їх ув'язнювали на десять років або розстрілювали;
- пасивні вороги боронили свою власність, внаслідок чого в них конфіскували майно і виселяли до північних та східних рфйонів СРСР;
- останніми були лояльні селяни до політики, вони, як правило не чинили опору.

Становище населення було вкрай важким. Запасів в селян майже не залишилося і ці чинники спричинили зменшення продуктивності праці і призвели до занепаду сільськогосподарського виробництва. Щоб поставити селян на місце, керівництво чинило терор і організувало голодомор – акт геноциду українців, який був штучно створений. В 1933 році Сталін відмовляється від прискореної колективізації, задля того, щоб зберігти посівну кампанію після Голодомору. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) видали постанову «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами», згідно якої скасовувалася продрозкладка і надлишки дозволялося продавати на ринку. Ці дії трішки стимулювали працю селян [12].

Селяни, розуміючи критичну ситуацію на селі, почали вбивати власних коней, кіз, свиней, рогату худобу. Їх загальна кількість зменшилася більше ніж в 2 рази.

В 1932 році запровадилася паспортна система у містах. Селянам паспорти не видавали, задля того, щоб утримати їх на землі, це стало, так би

мовити, відновленням кріпосного права. Зміни складу населення проходили трьома напрямками:

- знищенням заможного прошарку;
- перетворення одноосібних селянських мас у колективні фермерські об'єднання;
- формування нової соціальної групи, яка б підходила адміністративній системі.

Колективізація українського села характеризувалася репресіями, жорстокими методами впровадження, а також депортаціями населення у віддалені куточки світу. Тоталітарний режим, який запроваджувався на теренах України позбавляв селян можливості на володіння власною землею та веденням одноосібного господарства.

Розпочинаючи курс колективізації, керівництво розуміло, що найзапеклішими ворогами, які будуть чинити опір стануть селяни і він вирішив знищити цей прошарок населення. Навіть, маючи статус незаможника не гарантував безпеку, тому їх називали «підкуркульниками» і піддавали жорстоким репресіям.

Як ми бачимо, селяни пройшли декілька етапів колективізації: від добровільного вступу у колгоспи до примусового, з вилученням власних речей, майна та худоби. Для населення були і свої наслідки цих впроваджень, а саме:

- знищення найбільш працездатного населення – селян;
- повне знищення приватного сектору в сільськогосподарському плані;
- втрата стимулу в трудовій діяльності;
- утвердження командно-адміністративної системи на селі;

- занепад почуття індивідуальності, що було характерне для українського народу;
- Голодомор 1932-1933-х років став одним із найжорстокіших наслідків, так як померла велика кількість населення.

Всі ці аспекти носили негативний характер, ніяких позитивних зрушень в цій політиці не було, так як страждали люди і господарство.

Отже, підсумовуючи все вище сказане можемо дійти висновку, що колективізація проводилася із застосуванням терору та репресій по відношенню до населення. Їм довелося пройти важке випробування, яка включало конфіскацію власності, розкуркулення та Голодомор. Незважаючи на безвихідну ситуацію селяни чинили опір партійному керівництву, борючись за власні права.

Звичайно, такі дії намагалися чим швидше придушити та втихомирити українців, але це вдавалося вкрай рідко, так як населення не поклало рук завдати удару по радянському урядові.

Колективізація мала на меті збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, підвищити життєвий рівень селян та забезпечити необхідні ресурси для індустріалізації країни. Однак, цей процес супроводжувався численними проблемами. Багато селян не бажали втрачати приватну власність та контроль над своїми господарствами, що призводило до опору і навіть насильства. Багато селянських господарств були приневолені приєднатися до колгоспів, а невдала організація та управління колективними господарствами часто призводила до зниження продуктивності.

Тож, колективізація була вкрай негативним явищем того часу, так як вона не несла ніяких позитивних новин, а навпаки, заганяла селян у важке становище. З кожним днем ситуація ускладнювалася і знайти правильний вихід не вдавалося. Селяни змушені були віддавати своє майно і вступати до колгоспів. За рахунок селян, влада збагачувалася, тим самим доводячи

простих людей до голоду та безробіття. Прості селяни намагалися вижити будь-яким способом, проте не у всіх це вдавалося і їхнє життя було приречене на смерть від виживання.

РОЗДІЛ II.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В РІЗНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

ПІДРОЗДІЛ 2.1

Приватні сільські господарства в Центральній Україні

Колективізація стала одним із найважливіших та найжахливіших історичних процесів, що відбувалися в радянській державі. Ця тема стала предметом глибоких досліджень та обговорень, адже колективізація суттєво вплинула на життя мільйонів людей і має довготривалі наслідки, які залишили негативний слід в історії українського народу.

Визначивши причини та передумови колективізації, ми можемо стверджувати, що вона відбувалася абсолютно у всіх куточках.

Як ми визначили, головною метою колективізації було об'єднання дрібних і середніх селянських господарств у великі аграрні колективи, такі як колгоспи та радгоспи.

Загальна ідея колективізації полягала, в першу чергу, в перетворенні сільськогосподарської сфери на колективну, державно-контрольовану систему, що, за твердженнями комуністичної влади, повинна була забезпечити більш ефективне господарювання та збільшити виробництво продукції.

Процес колективізації супроводжувався активною пропагандою та змінами в законодавстві, які спричинили націоналізацію землі, тобто позбавлення приватної власності та особистого майна селян. Часто колективізація супроводжувалася примусовим характером, масовими репресіями та депортаціями, особливо проти тих, хто виступав проти нового порядку, цих людей називали куркулями. Вони не хотіли віддавати все своє зароблене державі і зазвичай чинили бунти.

Було прийнято рішення провести колективізацію поступово та у декілька етапів:

- Перший етап розпочинається в 1928 році. На селян накладали завдання по занижених цінах щодо продажів хліба. Їм було надзвичайно важко виконувати всі вимоги і бували випадки, коли їх штрафували, а якщо ситуація повторювалася, то продавали їхнє майно. Відчуваючи тиск на собі, заможні власники залишали власну оселю, продавали худобу і переїжджали до міста в пошуках роботи. Внаслідок цього значно почала зменшуватися кількість господарств та населення на селі.

Почали в швидкому темі створюватися колгоспи – колективне сільськогосподарське підприємство. З часом задля допомоги цим колгоспам створювалися Машинно-тракторні станції, які здійснювали ремонт та обслуговування тракторів та комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку, а також надавали її в оренду селянам-колгоспникам [41, с. 50-65]. Влада хотіла покращити працю, тим самим допомагаючи населенню машинами, але бідних робітників, які настраждалися репресіями це не влаштувало.

- В 1929 році розпочинається суцільна колективізація господарства.

Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор виступив з доповіддю «Про сільське господарство України і про роботу на селі», де заявив, що Україна повинна в найкоротший час впровадити колективізацію і показати приклад іншим республікам: «Україна за своїми умовами має всі дані як для Степу, так і на Правобережжі для того, щоб у галузі переведення індивідуального селянського господарства на колективні рейки йти більш посиленним темпом попереду інших республік. Україна повинна протягом найкоротшого строку дати зразки організації великого громадського господарства не тільки на території окремих районів, а навіть на суцільних площах, які охоплюють цілі округи, маючи на увазі протягом найближчих років суцільну колективізацію всього степового району України. У цьому напрямі дуже важливу організуючу

роль повинні відіграти МТС, що набули на Україні особливо широкого розвитку» [29].

Йосип Сталін не зупинився на своїх планах і опублікував статтю «Рік великого перелому» в якій йшла мова про остаточну відмову від політики НЕПу. Головною ціллю став «корінний перелом у розвитку нашого землеробства від дрібного та відсталого індивідуального господарства до великого та передового колективного землеробства» [15].

Він описував те, як селяни добровільно вступали до колгоспів, проте насправді було не так. На початку, колективізацію мали здійснювати поступово і на добровільних засадах, але бажаючих вступити до колгоспів було надзвичайно мало, так як при вступі потрібно було віддати все нажите майно. Здавали худобу, кормові запаси, насіння, сільськогосподарський інвентар, а також господарські будівлі. Як наслідок, в колгоспи йшла в основному біднота, яка нічого не мала, в надії, що отримає хоча б якийсь прихисток.

Тобто, ми можемо простежити, що проведення суцільної колективізації не мало ніяких позитивних зрушень, так як селяни при вступі втрачали все, що мали, хоча сам Сталін в своїй статті описував все не так, як було насправді, вводячи в оману людей.

- Вже наступного 1930 року проводилася політика розкуркулення – ліквідація заможних селян, коли вони потрапляли в список розкуркулених, то в них вилучали все майно та депортували в табори.

Вже 5 січня 1930 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про темп колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву», де йшлося про терміни колективізації у визначених районах: «У межах п'ятиріччя замість колективізації 20% посівної площі наміченої п'ятирічним планом, ми зможемо вирішити завдання колективізації в більшості селянських господарствах; колективізація ж інших зернових районів може бути в

основному закінчена восени 1931 року або, принаймні, навесні 1932 року», а також ліквідації куркульства як класу: «Ця обставина ... дала партії повну підставу перейти у своїй практичній роботі від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства до політики ліквідації куркульства як класу» [22].

Куркулями називали заможних селяни-одноосібників, які вели власне господарство та використовували найману працю. Для влади, вони були ворогами, які не хотіли об'єднуватися в колгоспи та радгоспи і працювати на благо держави.

На той час існувало декілька типів куркулів, а саме:

- активні заможні селяни. Вони, як правило чинили сильний опір, відмовлялися віддавати майно, ховали його, сперечались, підіймали бунти та повстання проти свавілля, тому їх піддавали ув'язненню на десять років або розстрілювали;
- пасивні активісти куркульства лише оберігали свою власність, і як наслідок в них конфісковували майно і виселяли до північних та східних районів СРСР;
- лояльні до політики, вони, як правило не чинили опору та віддавали все самі, тому в них просто віднімали все, що вони мали і єдиний вихід – просто змиритися з діями, які відбуваються.

Становище населення було вкрай важким. Запасів в селян майже не залишилося і ці чинники спричинили зменшення продуктивності праці і призвели до занепаду сільськогосподарського виробництва. Щоб поставити селян на місце, керівництво чинило терор і організувало голодомор – акт геноциду українців, який був штучно створений; В 1933 році Сталін відмовляється від прискореної колективізації, задля того, щоб зберігти посівну кампанію після Голодомору. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) видали постанову «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними

господарствами», згідно якої скасовувалася продрозкладка і надлишки дозволялося продавати на ринку. Ці дії трішки стимулювали працю селянц

В праці Лінн Віоли – відомого канадського історика та В.Ю. Васильєва під назвою «Колективізація і селянський опір на Україні» детально проаналізовано селянський опір щодо політики розкуркулення господарств на теренах України. Опір населення набрав збройного повстання проти дії влади. Кожного місяця була приблизно така кількість виступів: «Січень – 45, лютий – 200, березень – 294, квітень – 169, травень – 208, червень – 186, липень – 83, серпень – 55, вересень – 46, жовтень – 129, листопад – 23, грудень – 9. Разом в 1930 р. ДПУ зафіксувало в Україні 4098 масових виступів, тобто майже 30% загальної кількості селянських виступів в СРСР. Чекісти оцінювали середню кількість учасників одного виступу як 298 селян. Підрахунки свідчать, що більше 1,2 мільона людей в Україні брали участь в активних формах опору колективізації» [44, с. 54-67].

Тож, ми бачимо, що влада не любила куркулів і вважала їх ворогами, які чинили опір проти радянської влади.

Репресій зазнавали ті люди, які мали змогу вести одноосібне господарство, заробляти на ньому гроші, вміли фізично працювати і саме таких людей забирали до колгоспів, щоб вони працювали на благо держави.

Влада застосовувала судово-репресивні методи щодо населення. З січня по квітень 1930 року було заарештовано приблизно 14 тисяч чоловік, потім ця цифра збільшилася до 28 тисяч. З їхнього числа до розстрілу було засуджено приблизно 18 тисяч [56, с. 14-46].

Суцільна колективізація, що розпочалася в 1929 році, супроводжувалася залякуванням, насильством, репресіями та примусом найбільшого працездатного населення – селян.

Організатори, які проводили колективізацію намагалися показати ситуацію так, що розкуркулення є процесом, який нав'язується владі ходом

масового колгоспного руху. Куркуль був зайвою людиною в проведенні суцільної колективізації. Насправді, ж розкуркулення було важелем колективізації. Проводячи цю терористичну операцію, влада повинна була зробити все, щоб загнати селян в колгоспи.

Йшла мова про те, що потрібно прийняти заходи, задля того, щоб куркулів, як клас потрібно знищити. При проведенні колективізації, куркулі розуміють, що чим більше вони будуть чинити супротив, тим жорсткіше покарання їх чекає. «Вони вже палять хліб, колгоспи, вбивають активістів та представників влади. Якщо ми швидким, рішучим ударом не завдамо удару, то на момент весняної посівної кампанії матимемо низку суцільних повстань і зрив кампанії. Нам необхідно до березня-квітня розправитися із кулаками раз і назавжди» [37, с. 103].

Це дозволяє чітко уявити, яким було ставлення влади до куркулів і як не любили одноосібних господарів, вважаючи їх противниками влади.

Проводячи політику колективізації влада розуміла, що населення буде чинити опір і тому підіймалися часті повстання.

Вже в березні 1930 року в Вінницькому та Могилів-Подільському округах було зафіксовано близько 81 збройного виступу. Це повстання вдалося приборкати та підпорядкувати селян під свій устрій.

Внаслідок такої політики розпочався масовий голод не лише в центральних районах, але й по всій УРСР. Консульство Речі Посполитої надало інформацію щодо тогочасної ситуації: «Інформую, що з кожним днем отримую щораз більше відомостей про голод на Правобережжі, який сильно відчувається. За останніми донесеннями, у Вінниці, Умані, майже щоденно знаходять на вулицях людей, які падають від слабкості та виснаження. Ще гіршою може бути ситуація на селі, де розбій та мародерство» [90, с 64-67].

Злидні робітників дійшла до такого стану, що вони змушені їсти неякісні продукти, та ще гірше – траву та лушпиння від картоплі, яке продавали навіть невеликими кошиками на базарах у Києві.

В 1932-1933 році розпочався Голодомор, який став наслідком колективізації і сприяв в подальшому катастрофічних наслідків.

В Україні з 1993 року відбувається вшанування жертвам Голодомору 1932-1933 року. Щороку українці запалюють свічки на честь померлих. Також було встановлено близько семи тисяч пам'ятників присвячених людям, які зазнали голод. Тож, можна сказати, що ця подія сильно вплинула на українське населення, але не зламала його.

Катастрофа завдана злочинними діями тоталітарної системи із кожним роком видається все масштабнішою. Тож, привернення уваги до теми голодомору дає нам унікальний шанс засвоїти найважливіший урок новітньої історії України - тоталітаризм у будь-якій формі не повинен мати ніодного шансу на повернення.

ПІДРОЗДІЛ 2.2.

Колективізація на Півдні України

Колективізація була страшною подією 20-30-х років ХХ століття. Тоталітарний режим позначався не лише на умовах селян, але й на економіці держави. Суцільна колективізація супроводжувалася непосильними хлібозаготівельними кампаніями, високими податками, штрафами, експлуатацією селянських господарств, ув'язненнями, відпракою до таборів, висланнями і тому подібнею. Всі ці події залишали негативний масовий відбиток на психології, настрої, поглядах та поведінці українського населення.

Для сталінського керівництва степова Україна займала особливе місце порівняно з іншими регіонами республіки. На листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) в 1929 році в резолюції «Про сільське господарство України і про роботу на селі» було зауважено, що Україна повинна надати зразки великого господарства не лише на окремих територіях, але й на цілих округах. Тобто, найближчим часом суцільна колективізація повинна пройти по всій степовій зоні. Степова зона була зерновим регіоном і тому до неї приділялася така увага.

Утворюючи колгоспи, влада хотіла підпорядкувати і націоналізувати все майно сільського господарства. Темп розвитку колгоспів з кожним роком все більше і більше зростав:

- В 1927 році площа колгоспів в степовій зоні сягала 55,3%;
- Вже наступного 1928 року відсоток зріс до 71,7%;
- Проте, в 1929 році він зменшився до 65%.

Що ж, найбільшого розвитку колективізація досягла в районах Степової смуги [16, с. 372-373].

В окремих округах України колективізація стала значно збільшуватися:

- Миколаївський округ колективізовано на 50%;
- Одеський на 22,3%;
- Херсонський на 22,5%.

З часом, таке швидке зростання колгоспів розширилося й на інші території [16, с. 373].

В степовій Україні відбувалася суцільна колективізація, ще у 1929 році. До прикладу, в Снігурівському районі Херсонського округу було колективізовано приблизно 80% господарства. А в 1930 році усупільнена земля в степовій зоні збільшилася з 39,5% до 77,3% [82].

Держава продовжувала тиснути на селян, що призвело до сильної напруженості і зростання чисельних повстань. Селяни не хотіли терпіти таке ставлення в свій бік і почали влаштовувати опір колективізації, демонструючи свою неприязнь до цього. Було декілька відомих поодиноких випадків збройних повстань, які відразу були придушені. Проте, в більшості випадків суспільство висловлювало лише невдоволення. Їх стали називати так званими «баб'ячими бунтами». Велика кількість протестуючих проти колективізації були жінками, хоча самі бунти очолювали, зазвичай, чоловіки.

Дослідниця Лінн Віоле стверджувала, що з учасницями таких бунтів, тобто – жінками, поводитись не так суворо, а бувало, що й зовсім уникали покарання [40, с. 5].

Як ми знаємо, колективізація супроводжувалася розкуркуленням селянського населення. Згідно даних, на території Миколаївщини було розкуркулено більше 11 500 господарств.

Вже в 1930 році лише в селах Вознесенського району було ліквідовано близько 667 господарств, із них 476 вислано. В Новобузькому районі в другій половині лютого розкуркулено і вислано 501 людину, в Миколаївському –

розкуркулено до 455 сімей. А загалом, в Миколаївському окрузі було розкуркулено не менше 2 тис. селянських господарств[46, с. 187].

Вже під кінець 1932 року масова колективізація на Миколаївщині, завершилася. Було колективізовано більше 80 % господарств. Радянське керівництво досягло своєї цілі і колгоспи стали основними виробниками товарного зерна.

Здійснення насильницької колективізації на Півдні України більшість дослідників поділяють на два етапи:

- 1921-1928 роки. На цьому етапі колективізація здійснювалася мирним шляхом та на добровільній основі. Була поставлена чітка ціль щодо зростання колективних форм господарювання, а також покращення відсталих аграрних відносин;
- та 1929-1932 роки. На другому етапі у проведенні колективізації відбулися значні зміни. Сталінське керівництво намагалося вщент знищити індивідуальне селянське господарство, запровадивши примусову колективізацію та створивши колгоспи – колективне господарювання. Все ж таки, радянському керівництві вдалося досягти поставленої мети, тим самим створити колгоспну систему.

Всім відомо, що українське село в період НЕПу жило за чітко визначеними правилами і дотримувалися їх. До початку колективізації надлишок продуктів продавали на базарі, тим самим заробляючи додатков кошти. Проте. Коли були погані роки, то врожай і продукти споживалися зазвичай вдома. Продукти та вироби, які були в запасі продавалися або обмінювалися на щось інше. Найчастіше, це було зерно, фрукти, різні овочі, молоко, сир, яйця, сало та м'ясо. Також продавали й худобу. Продавалося, зазвичай це все на базарах, які працювали майже кожного дня.

Одним із ходових товарів у продажі було сіно. Селяни об'їжджали сусідні села й купували його у місцевих селян сіно, коли власне вже було

продано, а потім привозили сіно на базар і вигідно його продавали, так як купували за нижчою ціною. Не менш важливим предметом торгівлі була худоба. Старих волів продавали і за дешевшу ціну купляли молодих. Ціна була нижче через те, що молодих потрібно було всьому навчати [49, с. 38].

До початку колективізації значна частина сільського населення працювала на власних ділянках. Господарство, яке тримали могло спокійно забезпечити роботою двох дорослих членів родини та дітей. В сім'ї кожен мав свою роботу і виконував різні господарські обов'язки. Після проведення колективізації праця селян змінилася. Сім'ї зберігали якусь невелику частину землі, але це була мізерна частина порівняно з тим що було до. В селян забирали також худобу і основною роботою стала робота на колгоспах, а не на своєму господарстві.

Діти працювати вже з раннього віку на полях допомагаючи батькам. Після колективізації ситуація ускладнилася так, що діти змушені були працювати у колгоспі з 12 років і виконувати важку роботу. Батьки брали своїх дітей разом з собою в поле працювати [49. С. 252]. Тобто, сім'я працювала в рази більше і отримувала трішки більше зерна ніж мала б.

Конфіскація власного майна, низький заробіток призвів до того, що люди почали втрачати самоповагу і важливість власної праці. Люди почали красти, щоб врятувати власне життя та життя власної сім'ї. Замість того аби владнати ситуацію з колгоспниками, очолювана Сталіним партійно-державна верхівка вирішила організувати репресії проти і так бідного населення. Було прийнято постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації й зміцнення громадської власності», де Лазар Каганович в 1933 році доповів на Всесоюзному з'їзді колгоспників, що це «...великий закон; такі закони живуть десятками і сотнями років» [69, с. 263].

Моральні цінності, що були прийняті церквою почали втрачати свою важливість та впливовість в середовищі. Своїм наступникам колгоспники могли передати лише почуття зневаги, жорстокості, страху та недовіри.

Влада продовжувала політику щодо вилученню хліба при будь-яких умовах, навіть найжорсткіших. Конфіскація хліба посилювалася з кожним разом все більше і більше, також зростали й репресивні заходи за те, що відмолялися здавати зерно, ховали його.

Надзвичайно жахливі наслідки мав Голодомор 1932-1933 років. Задля виживання, селянам доводилося різати останню худобу. Не менш важливим фактом були і психічні зміни в голодних селян. Внаслідок голоду люди ставали байдужими до всього, вони були втомлені, без сил та енергії. Голодуючі намагалися зайвий раз не рухатися, тому що інакше, така активність призводила до зупинки серця. Характеризуючи психічну атмосферу на селі, варто зауважити, що характерними рисами був страх, ненависть і ворожнеча. Голодних та знесилених селян лякали репресіями. Нарком землеробства УСРР О. Одинцов у записці до ЦК КП(б)У показав, як він бачить селян: «Людоїди, яких бачив і з якими розмовляв, – бідняки, середняки, колгоспники, які мають мало трудоднів або без трудоднів, одноосібники, які не мають ніякого господарства. Всі вони справляють враження звірино-голодних людей, у яких немає ніяких бажань, окрім одного – що завгодно і якою завгодно ціною їсти» [69, с. 277].

Голодомор був геноцидом українського народу і заздалегідь продуманою дією московського режиму. Його ніяк не можна пов'язувати з погодними умовами, з розмірами врожаю на колгоспних та одноосібних господарствах, з природними факторами.

Доказом цього є стратегія репресивних заходів щодо українського населення з метою створення для них важких умов життя. Невід'ємною частиною репресивних заходів були так звані «чорні дошки» – зняття з

каральних заходів комуністичного режиму. «Невиконання плану» хлібозаготівель значно перевищував реальні можливості селян.

Ті, хто погано працював, порушував дисципліну, не виконував вказаних планів та норм виробітку, або якимось іншим способом потрапляв на «чорну дошку». Вона могла мати вигляд реальної дошки з переліком або портретами відстаючих селян. Навколо них створювалася негативна атмосфера, де потрібно було їх таврувати та ганьбити. До них також застосовували моральні та адміністративні каральні санкції.

Запровадження «чорної дошки» мало ряд негативних наслідків. Режим засвідчував репресії щодо селян і груп населення. Крім того, покарання мешканців села не включало виселення, позбавлення майна, накладання штрафів тощо.

Запровадження «чорних дошок» не можна обмежувати постановами політбюро ЦК КП(б)у. Такі репресії почалися набагато раніше. Найбільше репресій припало на 1932 та 1933 роки, тобто став передумовою найбільшого голодування населення. Режим засвідчував репресії щодо селян і груп населення. До того ж, колективне покарання мешканців села, працівників колгоспу також не включало виселення, позбавлення майна, накладання різних штрафів тощо.

Після стількох років, людей ще довго не покидав страх голоду. Сім'ї продовжували жорстоко економити в харчах. Завжди тримали щось на «чорний день» [50, с.189].

Влаштувавши саме голод, Сталін зміг українських селян, примусити їх працювати так, як працюють кріпаки, і не допустити ніяких проявів незадоволення політикою держави. Радянський режим зміг досягти бажаного, так як селяни стали вправними виконавцями, які продовжували забезпечувати хлібом та ресурсами.

Отже, дійшовши висновку, можемо стверджувати, що внаслідок воєнних подій аграрна економіка була вщент зруйнована. Сільське господарство було занедбане продрозкладкою, тим самим викликало протести серед селянства. Погіршувалося також становище селян. Райони суцільної колективізації стали основною масою створення колгоспів та радгоспів. В результаті, на Миколаївщині та Херсонщині в колгоспи вступило близько 80% селянських господарств. Політика колективізації передбачала дуже жорстоке ставлення до заможних селян. Селяни, що жили на півдні України активно чинили супротив методам управління, тим самим спокуваючи себе на страшний голод.

Цей страшний період, який відбувався проти волі багатьох селян призвів до насильницької конфіскації їхніх земель та майна викликав жорстокий опір та недовіру до тодішньої влади. Селяни не розуміли, за що з ними так зневажливо поводяться.

Селяни в цей період пережили надзвичайно великі труднощі та матеріальні втрати, проте, не дивлячись на це, вони продовжували боротися ціною власного життя.

Детальне дослідження настроїв голодуючих селян, робітників та службовців є справою майбутніх дослідників та науковців. Проте, недарма радянська влада застосувала саме такі репресії до селян, щоб придушити опір українського суспільства. Майже невідомими залишаються дії селян, місцевих керівників, які чинили опір владі. Ті джерела, які нам відомі показують, що супротив був сильним, а соціальна напруга підштовхнула радянське керівництво до нових, ще більш жорсткіших репресій.

Економічні, політичні та геополітичні чинники обумовили подальший розмах масових репресій під час «великого терору». Під ці акції потрапили майже всі. Проте, опір селян сталінізму тривав. Українські селяни, переживши

колективізацію та голод. Вони не могли і не хотіли швидко перетворюватися на «радянських людей».

Трагічні події Голодомору, який став наслідком політики радянської влади, оточувалися завісою мовчання. Уражені голодом люди були оточені військами. Їх повертали назад, хто намагався дістатися до міста. Вони намагалися хоч якось арятуватися від голодної смерті. Батьки змушені були важко везти власних дітей до міста і залишати їх там у лікарнях, магазинах або прямо на вулиці, в надії, що хтось допоможе їм і надасть прихисток. Оскільки події 1932-1933 років були засекречені, то немає точних даних про кількість жертв голодомору. Різні дослідники називають цифри від 6 до 9 млн. чоловік. Це надзвичайно великі жертви. Тож, ми повинні пам'ятати і шанувувати тих, хто загинув за майбутнє українського народу і пишатися тим, що спокон віків ми боремось за наше світле і вільне майбутнє у незалежній державі.

ПІДРОЗДІЛ 2.3.

Колективізація на Західноукраїнських землях

Колективізація в кожному регіоні проходила по різному. Аналізуючи дані, можемо ствердити, що колективізація, що проводилася в Південній та Центральній Україні мала свої особливості. Не виключенням стала Західноукраїнська частина.

Сама суть колективізації була однаковою і носила терористичний та жорстокий характер. Вона супроводжувалася насильним вилученням зерна та приватного майна, жорстоким поводженням з селянами та їхніми дітьми, жахливі наслідки Голодомору, який спричинила насильна колективізація.

Колективізація в цьому районі розпочалася дещо пізніше, аніж в інших. В післявоєнний період радянська влада змогла за допомогою репресивних дій насадити тоталітарний режим. Процес розпочався в 40-х роках ХХ століття. У другій половині 40 та на початку 50-х років радянська влада розгорнула широкомасштабну акцію щодо проведення колективізації на західноукраїнському селі, яка супроводжувалася жорстокістю та депортаціями населення у віддалені регіони СРСР задля роботи. Селяни не хотіли миритися з втратою власності, не бажали стати наймитами. Вони бачили як проходило життя колгоспників в інших регіонах, які переживали голоді не хотіли повторити їхнє життя, тому західноукраїнське селянство чинило сильний супротив колективізації.

Наділення безземельних селян землею, сприяння створення земельних громад, не викликали у селян сильного бажання вступати до колгоспів. Процес переходу до колективних господарств відбувався доволі пізно та повільно. Згідно даними, близько кінця 1944 року було створено не більше 30 колгоспів, станом на 20 квітня 1945 року вже близько 100, а в березні 1946 року лише 158 [66, с. 237].

Вже в 1945 році ЦК КП(б)у прийняли постанову «Про заходи відбудови і подальшого розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської та Чернівецької областей [1, с. 61-62]. Даний документ проголошував розвиток нафтовидобувої, газової та інших галузей, також і машинобудування.

Радянська влада на території Західної України мала потенціал задля реалізації власних планів. Прискорена індустріалізація для всіх областей супроводжувалася повільним розвитком харчової та легкої галузі промисловості, це, як правило, були товари, що виробляли для населення.

Більшість колгоспів на Західній Україні було створено протягом 1948-1949 років. З кожним роком кількість колгоспів ставала все більше і більше. Вже до середини 1951 року майже 95 % селянських господарств були примусово об'єднані в колгоспи [82, с. 243].

Селянство кожен день зіткалося зі значними проблемами. Так, до прикладу, у 1949 році майже зовсім не видавали зерно на трудодні, а також господарствам не виплачували грошей. Тому селяни всіляко ухилялися від праці у колгоспах. Проте, комуністична пропаганда всіма способами вихваляла «переваги» колгоспного ладу [4, с. 112-113].

Найбільш гострою формою боротьби було формування УПА – Української повстанської армії. Селяни масово вступали в лави, поповнюючи її соціальну базу. Вони зі зброєю в руках намагалися не допустити впровадження насильницької колективізації. УПА була, в першу чергу, армією самооборони селян від зазіхання на їхню приватну власність, життя та людську гідність. Повстанський рух мав чітко значений національно-визвольний характер. Це було виявлення селян до створення власної держави.

Програма УПА відповідала інтересам селянства. Вони виступали за передачу селянам власної землі, також боролися за приватну власність та розвиток вільної підприємницької діяльності.

У документах УПА стверджувалося, що місто Сеньків, що в Тернопільській області виступає «за знищення більшовицької кріпацької системи в сільському господарстві. Виходячи з того, що земля є власністю народу, українська народна влада не накидуватиме селянам однієї форми користування землею. Тому в українській державі допускатиметься індивідуальне користування землею, в залежності від волі селян» [11, с. 270].

Селяни намагалися допомогти повстанцям хоча б їжею, одягом, грошима та надавали прихисток. У боротьбі з колективізацією УПА надавали велику допомогу селянам. Вони стимулювали її бойовими та політичними акціями, які самі здійснювали. Завдяки такій допомозі, вже восени 1947 року завдяки діям УПА, близько 500 тисяч чоловік змогли ухилитися від виселення до Сибіру на каторжні роботи [68, с.178].

Радянська влада не могла ніяк показати, якими є плюси вступу до колгоспного ладу. Західноукраїнські селяни наслухані про колгоспну систему, яка вже тривалий час існувала в інших областях України, самі методи колективізації українського села, жорстокі наслідки Голодомору 1932–1933 років та голоду, що відбувався в центральних та південних районах протягом 1946 року. Внаслідок голоду велика кількість населення змушена була переїхати до Західної України, в надії купити або обміняти речі хоча б на хліб, крупи, картоплю тощо. Переселенці розповідали про голод, жахливий матеріальний стан селян, нестачу житла та інші події [73, с. 342].

УПА вела широку агітаційно-пропагандистську роботу. Проводячи звернення, видаючи листівки, учасники національно-визвольної боротьби закликали селян активно чинити опір у створеннях колгоспів. До прикладу, в листівці «Геть сталінські колгоспи!», що були знайдені у В. Рябова, з Волинської області, мова йшла про голод у Східній Україні та про суворість колгоспної системи, закликалося боротися з нею [66, с. 101].

Також була листівка «Геть грабіжники!» її було знайдено у жителя цієї ж області В. Гаврилюка, яку він розповсюджував [66, с. 101].

Вже в 1947 році широкого оберту набрала листівка, яка закликала селян до солідарності: «Брати-селяни! Можна не сумніватися в тому, що всі намагання більшовицько-російських катів завести колгоспну панщину закінчаться провалом» [76, с. 360].

Особливо жорстокі провокації щодо непокірних селян протягом 1944–1952 років здійснювали спецгрупи МДБ, які жили місяців у лісах, видаючи себе за підрозділи УПА. Особовий склад спецгруп не відрізнявся від вояків УПА і ніхто не міг навіть запідозрити щось не ладне. Вони приходили до села, провокуючи селян. Якщо селяни вчасно не виявляли провокацію, то справа закінчувалася арештом та конфіскацією всього майна. Селяни, які не розпізнали провокації, стали жертвувати харчами, розповідати про учасників визвольного руху. Через це багатьох мешканців села заарештували. Їх жорстоко допитували, били, виривали волосся та зуби, ламали руки [17, с. 150].

Були часті випадки жорстокого поводження з селянами. До прикладу, в 1948 році відвідали помешкання Гордія Паламарчука. Видаючи себе за бійців УПА, жорстоко катували Г.Паламарчука та його доньок за те, ніби вони видавали органам МДБ українських патріотів. Доньки Паламарчука були заарештовані та жорстоко побиті. Їх було виведено до лісу, де знову побили, а опісля згвалтували та підвісили вверх ногами [18, с. 357].

Про широку роботу агітаційно-пропагандистської діяльності повстанців свідчить те, що протягом 1947-1950 років було знищено близько 15 підпільних друкарень, вилучено 200 тисяч листівок та брошур . З 1944 по 1950 роки лише на Дрогобиччині було більше 10 підпільних друкарень. Відзначилася друкарня УПА у с. Медвежа, якою керував Левко Грушак [80, с. 182-187, 193].

Пропагандистська робота сприяла розпаду багатьох колгоспів. Антиколгоспна діяльність закликала селян не віддавати власні речі, худобу, насіння, не виходити на роботу. Результат не змусив на себе чекати – колгоспи почали розпадатися.

Незважаючи на збройний опір з боку населення, радянській владі все ж таки вдалося колективізувати значну частину селянських господарств.

Економічна модель запровадження колективних форм господарювання дозволяє говорити про те, що відсутність мотивації праці стало однією із головних причин несприйняття селянами колективізації. Це стало причиною того, що не змогли досягнути довоєнних показників урожайності зернових культур, не було також відновлено поголів'я корів, свиней та овець, не виконувалися плани хлібозаготівель та посіву. Навіть наявність сільськогосподарських машин не змогла забезпечити зростаючі потреби колгоспів в техніці.

Тож, УПА чинило супротив колгоспного ладу, який був встановлений радянською владою. Боротьба поступово йшла на спад, але не припинялася. Радянська влада за допомогою репресій насадила колгоспний лад, що спричинив деградацію сільськогосподарського виробництва, знищував побут, традиції та культуру.

Отже, через залякування, натравлювання, страх, різні заохочення та обіцянки, які в подальшому не виконалися, а були лише обманом не припинилися, нова влада змушувала населення вступати до колгоспів, спершу добровільно, а потім примусово. Деякі селяни, які знали про колективізацію та Голодомор 1923 – 1933 років в Україні стали чинити опір владі.

Незабаром, був запроваджений паспортний режим, що зробив неможливим переселення селян до міста. В Західній Україні колективізацію почали проводити швидкими темпами, аби не відставати.

До колективізації, західноукраїнське населення мало власні звичаї, традиції та вірування. Діти зверталися до своїх батьків на «Ви» - це було ознакою культури та поваги. Після приходу радянської влади, дітей учили вже звертатися до них на «Ти».

Потрібно також згадати священників, вони мали великий авторитет на селі. До прикладу, коли були вечорниці в селі, і з священників йшов хтось, то переставали грати, чекали, доки молодь привітається. Прихід радянської влади та колективізація внесли свої корективи також в традиційне та культурне життя селян. Не дозволялося вітатися «Слава Ісусу Христу» та відповідати «Слава навіки Богу», нова влада змушувала вітатися «Добрий день». Цьому навчали дітей в школах та колгоспників. Проте, більшість людей між собою віталися за старими звичаями. Також було заборонено вітатися у релігійні свята «Христос народився!» та «Христос воскрес». Жителька села розповідає, що на Великдень 1940 року мама привіталася з партійцем «Христос воскрес», а він їм: «Что ты сказала?» і наставив зброю.

У священників не було спокою. Вони грабували і забирали їхнє майно, а будинки забирали і казали, що це державна власність, а не приватна. Згодом почали закривати церкви і селяни тримали в себе церковні надбаня. Пізніше храми почалися відкриватися, але лише Московського патріархату. Греко-католицька ж церква змушені була перейти у підпільну діяльність. Незважаючи на те, що частина церков змогла відновити свою роботу, все таки, переслідування «невірних» священників продовжувалася.

Колективізація сільського господарства була завершена в основному в кінці четвертої п'ятирічки. Активне впровадження колективних форм правління супроводжувалося конфіскаційними заходами та тотальним примусом. Селян насильницькими методами змушували вступати до колгоспів. Відбирали худобу, цінні речі, одяг, залякували штрафами, арештами й виселенням в Сибір. Селяни, як тільки бачили, що когось із

родичів або знайомих арештовують та висилають, то зі страху почали вступати до колгоспів.

З однієї сторони, ті, хто нічого не мав, плекав надію отримати землю та роботу. Проте, такі сподівання були марними. Заробітня платня у вигляді зерна була надзвичайно мізерною, а штрафи, які з часом почали накладатися призвели повної втрати заробітку. Працювати змушені були всі: як чоловіки, так і жінки.

Тодішня влада активно намагалася впливала на суспільство, намагаючись змінити звичаї та традиції населення. Анtirелігійна політика проявлялася в переслідуваннях духовенства і закритті храмів та підпільних церков. Це у свою чергу викликало активне поширення підпілля, не лише в релігійному плані, але й в інших.

РОЗДІЛ III

НАСЛІДКИ ПРОВЕДЕННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Підрозділ 3.1

Соціальні наслідки проведення колективізації в Україні

Колективізація, яка відбувалася на українських землях мала надзвичайно важливе значення для тогочасного суспільства. Вона несла за собою численні аспекти, які вкрай негативно позначилися на становищі селян. Їх не тільки спіткала конфіскація власного майна, але й різні бунти, насилля з боку влади, розкуркулення господарств та Голодомор, який поніс за собою смерть мільйонів українців.

Селяни, не бачили вихід із ситуації, тому почали підіймати повстання, чинити опір радянській владі, не здавали все майно і намагалися його сховати подалі, внаслідок чого їх почали розкуркулювати насильницькими методами [74, с. 291].

Збільшення земель за рахунок куркулів не привели до збільшення товарності господарства[43].

Куркулі – заможні селяни-одноосібники, які вели власне господарство і використовували найману працю.

На той час існувало декілька типів куркулів, а саме:

- активні заможні селяни. Вони, як правило чинили сильний опір, відмовлялися віддавати майно, ховали його, сперечалися, тому їх ув'язнювали на десять років або розстрілювали;
- пасивні активісти куркульства оберігали свою власність і як наслідок в них конфісковували майно і виселяли до північних та східних районів СРСР;

- лояльні до політики, вони, як правило не чинили опору, тому в них просто віднімали все, що вони мали і єдиний вихід – просто змиритися з діями, які відбуваються.

В праці Л. Віола та В.Ю. Васильєва під назвою «Колективізація і селянський опір на Україні» детально проаналізовано селянський опір щодо політики розкуркулення господарств на теренах України. Опір населення набрав збройного повстання проти дії влади. Кожного місяця була приблизно така кількість виступів: «Січень – 45, лютий – 200, березень – 294, квітень – 169, травень – 208, червень – 186, липень – 83, серпень – 55, вересень – 46, жовтень – 129, листопад – 23, грудень – 9. Разом в 1930 р. ДПУ зафіксувало в Україні 4098 масових виступів, тобто майже 30% загальної кількості селянських виступів в СРСР. Чекісти оцінювали середню кількість учасників одного виступу як 298 селян. Підрахунки свідчать, що більше 1,2 мільйона людей в Україні брали участь в активних формах опору колективізації» [44, с. 54-57].

Репресій зазнали ті люди, які мали змогу вести одноосібне господарство, заробляти на ньому гроші, вміли фізично працювати і саме таких людей забирали до колгоспів.

Влада застосовувала судово-репресивні методи щодо населення. З січня по квітень 1930 року було заарештовано приблизно 14 тисяч чоловік, потім ця цифра збільшилася до 28 тисяч. З їхнього числа до розстрілу було засуджено приблизно 18 тисяч [56, с. 14-46].

Радянська влада організовувала так звані концтабори, до яких потрапляла надзвичайно велика кількість людей. Як правило, вони були безкоштовною робочою силою. «За два дні довелося побачити море людських страждань ... навколо стогін і плач. Кричать ридма, як по небіжчику. Виселяються проводжають рідні ... теж кричать!» [34].

Переселяли ті сім'ї, в яких були чоловіки. Їх забезпечували різним інвентарем для ведення різних робіт. Можемо побачити, що переселення на інші території проходило жахливо та емоційно не легко.

Боротьбою з селянським опором були листівки, які містили інформацію про жорстоку розправу з активістами. Тим самим хотіли залякати населення, яке не хотіло ставати колгоспниками[44, с. 142-143].

2 лютого 1932 року було прийнято рішення виселити до Казахстану та Сибіру близько двох мільйонів людей, які ділилися на такі категорії:

- селян-одноосібників з районів, де проходила суцільна колективізація;
- саботажників, через зрив хлібозаготівельної кампанії;
- ті, хто тікали з сіл через колективізацію та розкуркулення;
- городян, які не хотіли виїжджати з міст [89].

Проте, зрозуміли, що не вдасться прийняти таку велику кількість переселенців і вирішили зменшити кількість до одного мільйона чоловік [56].

На цьому радянська влада не зупинилася, населення піддалося новим репресіям. 5 серпня 1937 року мала відбутися «операція репресування колишніх куркулів» і піддавалися такі особи:

- бувші куркулі, які повернулися і почали вести активну проти радянську діяльність, яка підривала їхню політику;
- куркулі, які тікали з концтаборів та ті, хто приховувався від розкуркулення;
- ті, хто втік від місця ув'язнення;
- члени антирадянських партій;
- активісти, церковні діячі, бандити, які в таборах та в'язницях продовжують вести боротьбу проти радянської влади.

Їхнє покарання ділилася на дві категорії:

- найактивніших учасників руху ув'язнювали, а потім розстрілювали;
- менш активних арештовували від восьми до десяти років[28, с. 60].

Були створені комісії з комуністів та активістів, а також вчителів та сільської інтелігенції, які брали участь у проведенні розкуркулення [58, с. 536].

Спостерігаючи за картиною, яка відбувалася в 30-х роках, можемо сказати, що становище населення було досить важким. Вони пережили суцільну колективізацію, розкуркулення господарств, численні переселення, репресії, яким піддавалися всі верстви суспільства, незважаючи на вік, масові вбивства та терор і найстрашнішим був Голодомор, який став наслідком цієї політики, яку проводила радянська влада.

Цей геноцид українського народу проводив Йосип Сталін. Він був складовою частиною операції, яка була спрямована проти українського народу. В результаті було завдано значного удару селянам, щоб знищити частину нації, підірвати могутність та рух України. Можемо зазначити, що цей голод був свідомо організований [51, с. 8-16].

Вже в лютому 1932 року наголошувалося на вкрай важкому становищі Київської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Вінницької областей і проханні дозволити торгувати хлібом вільно і припинити на території України хлібозаготівельні кампанії.

М. Хатаєвич надіслав листа до ЦК КП(б)У в якому пише: «Я буквально завалений щоденними повідомленнями і матеріалами про випадки голодних смерте, опухання і захворюваність від голоду. Останніми днями все частіше надходять повідомлення про трупоїдство та людодїство» [10].

Він стверджує, що від голоду померло орієнтовно півтори тисячі людей від 1 березня, а хворих близько шістнадцяти тисяч осіб.

Голод охопив триста сіл, де населення становило близько п'ятдесяти тисяч. «Останнім часом почастишали випадки голоду і збільшилися випадки смерті» [63, с. 233-235].

Можемо спостерігати, що український народ страждав від терору радянської влади, але він не опускав руки і боровся далі за власне життя. На жаль, втрати були надзвичайно високими, які досягали не одного мільйона осіб.

Сталін не зупинився і в Україні було запроваджено систему «чорних дощок», зміст якої полягав в забороні торгівлі, проведенні чисток, відбирання найкращих угідь селян, введення паспортів для міського населення, а селянам ці паспорти не видавалися, тому вони не мали змоги влаштуватися на роботу до міста, тим самим залишаючись в селі продовжувати страждати від репресивних заходів влади [45, с. 120-135].

Радянська влада не зупинялася на досягнутому. Кожні два тижні проводилися обшуки. Знайдені продукти вилучалися або знищувалися прямо перед селянином.

«Протягом жахливої весни 1933 року я бачив людей, які вмирали людей, які вмирали від голоду. Я бачив жінок і дітей з роздутими животами, посинілих, які ще дихали, але з порожніми, позбавленими життя очима. І трупи в зношених вовняних кожах та дешевих черевиках. Трупи в селянських хатах, на снігу, під мостами. Я бачив усе це і не збожеволів, не покінчив життя самогубством. І не проклинав тих, хто послав мене забрати в селян зерно взимку, а весною переконувати людей, що ледве пересували ноги, худі як скелет, вийти в поле, щоб виконати більшовицький посівний план ударними темпами» [75] – слова одного активіста, який був прихильником Сталіна.

Селяни виживали як могли, читаючи матеріали, важко повірити, що таке було раніше: «Їли хліб, зроблений з кропиви, оладки з бур'яну. Перейшли на собак, а згодом на котів. Тварини почали боятися людей, тому що вони їх варили, а з голів робили холодець. Добували жолуді і пекли щось подібне до хліба» [75]. Це все було зроблено Сталіним – конфіскація майна, заборона

торгівлі, введення паспортів, заборона ведення одноосібного господарства, терори, репресії, численні голодні бунти і найстрашніше – Голодомор, який сильно вплинув на населення, яке і так страждало від політики керівника. Найгіршим було те, що влада замовчувала факт голоду і відмовлялася від допомоги міжнародних організацій, які бачили скрутне становище. На руках Йосипа мільйони смертей, які були спричинені саме ним.

Наслідки були вкрай негативними. Кількість смертей кожен трактує по різному. О. Салтан стверджує, що померлих було 4, мільйона: «З загальної кількості зумовленої голодом нестачі населення в 7,5 млн. людей 4,8 млн. загинуло з голоду (1,5 млн. у 1932 році і 3,3 млн. в 1933 році) і 2,7 млн. – зменшення в наслідок зниження приросту населення після голоду» [72].

Більшість людей померло в 1933 році. Найбільш смертоносним став червень, тоді за день помирало майже 28 тисяч чоловік.

Тож, можемо стверджувати, що від голоду померло не більше п'яти мільйонів українців. Найвищий рівень смертності був в тих районах, які спеціалізувалися на вирощуванні хліба, а саме: Полтава, Одеса, Кіровоград, Дніпропетровськ. У Вінницькій, Харківській, Донецькій та Київській областях лише 15-20% було смертності. Трішки краще пережили цей голод люди, які жили в північних районах, так як там вони вирощували цукрові буряки, були багаті ліси та озера з рибою, що можна було використовувати для споживання [39, с. 5].

Жертви голоду були надзвичайно великі, тому реальну кількість замовчували. Найважче було дітям, так як вони не працювали і не отримували шматочок хліба. Всі ці соціально-економічні дії, розкуркулення та голод спричинили нову хвилю безпритульних. Вони масово помирали, не дочекавшись допомоги. Бідні діти перестали відвідувати школу, блукали по селу голодні та босі. Становище було настільки важким, що батьки вбивали власних дітей, щоб прогодувати тих, які залишилися [45, с. 120-135].

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можна дійти висновку, що селяни після запровадження суцільної колективізації переживали розкуркулення, яке супроводжувалося вилученням майна, всіх цінностей та харчових запасів. Ті, які намагалися чинити опір радянській владі піддавалися жорстоким репресіям, виселенню, ув'язненню та страті. Не витримуючи запровадження такої політики, населення підіймало повстання, які завершувалися невдало, так як їх придушували. Сталін вирішив на цьому не зупинитися і було організовано Голодомор, який поніс за собою мільйонні жертви. Він був організований Л. Кагановичем, С.Косіором, В. Молотовим та П. Постишевим. Це був геноцид українського населення. Жертви сягали майже п'яти мільйонів людей. Влада утисняла селян будь-якими способами. Вона видала «закон про п'ять колосків», запровадила «чорні дошки», ввела паспорти для міського населення, щоб обмежити можливості селян. Їм вдалося знищити українське село та самих українців.

В Україні з 1993 року відбувається вшановування жертвам Голодомору 1932-1933 року. Щороку українці запалюють свічки на честь померлих. Також було встановлено близько семи тисяч пам'ятників присвячених людям, які зазнали голод. Тож, можна сказати, що ця подія сильно вплинула на українське населення, але не зламала його.

ПІДРОЗДІЛ 3.2

Економічні наслідки

Проводячи колективізацію сільського господарства ніхто селян не запитав, чи хочуть вони цього. Страждало не тільки населення, але й економіка держави.

Суцільна колективізація перетворилася на велику національну катастрофу. Насильницьке утворення колгоспів не дозволяло селяням розпоряджатися власним майном та й навіть врожаєм. Це стало наслідком негативних настроїв серед селян. Колгоспи лише вилучали зерно, а продрозкладка стала в майбутньому причиною Голодомору, який відбувся протягом 1932–1933 років. В 20-х роках через холодну зиму досить сильно постраждав степ і селяни змушені були пересіювати поля по декілька разів. А холодна весна та посушливе літо призвело до загибелі хлібу і кризи хлібозаготівель [52, с. 39].

Було прийнято рішення провести «п'ятирічку». Досвідчені економісти, статисти намагалися обґрунтувати кожен пункт плану. Вже в грудні 1928 року було підготовано проект, в якому йшлося про підвищення промисловості, а також важкої індустрії країни. Не менш важливим фактором було і зростання врожайності сільського господарства. Його хотіли не лише виконати, але й перевиконати. Це, в свою чергу в подальшому спричинить голод [26, с. 643].

Нереальність виконання планових показників була досить очевидною для багатьох науковців, але суперечити владі і намагатися вказати на помилки вони зазвичай не наважувалися. Почувши історію С. Єфремов 31 січня 1929 року написав у щоденнику про сутичку О. Г. Шліхтера – наркома земельних справ та одного з науковців. На з'їзді агроном дещо засумнівався щодо збільшення врожайності і висловив свої сумнів щодо. Нарком засудив його контрреволюціонером. Присутні учасники цього з'їзду, спостерігали за такою

поведінкою Шліхтера, злякалися і стали погоджуватися буквально з всіма планами та діями влади [20, с. 99].

Вже 5 січня 1930 року було прийнято рішення видати постанову «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву», де мова йшла про створення нових заводів, фабрик та сільськогосподарських машин: «Відповідно до зростаючих темпів колективізації необхідно ще більше посилити роботу з будівництва заводів, що виробляють трактори, комбайни та ін. Разом з тим ЦК пропонує ВРНГ не пізніше ніж до 15 березня доповісти ЦК про заходи, що забезпечують вже наступного року як подальше зростання загальних розмірів виробництва складних сільськогосподарських машин на старих заводах, так і особливо значне зростання виробництва тракторного та складно-кінного інвентарю замість простого» [25].

Вже в 1932 році розпочинається активна діяльність П.П. Постишева, який очолив комісію в Поволжі, Л.М. Кагановича на північному Кавказі та В.М. Молотова в Україні. Саме вони були організаторами цього жахливого явища [64, с. 48].

Вже взимку почали конфісковувати не тільки хліб. Забирали цибулю, картоплю, сало, сухарі. Сам Йосип говорив, що цього голоду не існує і про нього ніде не говорили [8].

Причинами стала політика суцільної колективізації, яка проводилася на території України, задля створення колгоспів та знищення одноосібного господарства, бажання приборкати українське населення, яке чинило опір та підіймало бунти [51, с. 8-16].

Через замовчування влади, що в країні відбувається така ситуація, не було навіть можливості допомогти міжнародним організаціям. І це не просто так, тому що відбувалося приховування голоду, тим самим, преса не ділилася ніякою інформацією на рахунок цього [24].

Вже в лютому 1932 року наголошувалося на вкрай важкому становищі Київської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Вінницької областей і проханні дозволити торгувати хлібом вільно і припинити на території України хлібозаготівельні кампанії.

Радянський уряд почав проводити заходи задля втихомирення населення. Після цих трагічних подій селяни не бачили іншого виходу, як красти хоча б трішки зерна, щоб просто не померти з голоду і тому, першим кроком було прийняття «Закону про п'ять колосків», згідно якого крадіжка передбачалася розстрілом із конфіскацією всього власного майна або позбавлення волі на термін не менше ніж десять років

В 1932 році Сталін так аргументував необхідність ухвалення нового закону: «Останнім часом почастишали, по-перше, розкрадання вантажів на залізничному транспорті (розкрадають на десятки мільйонів рублів); по-друге, розкрадання кооперативного та колгоспного майна. Розкрадання організуються головним чином кулаками та іншими антирадянськими елементами, які прагнуть розхитати наш новий устрій. За законом ці пани розглядаються як звичайні злодії, отримують два-три роки в'язниці (формальної), а насправді через 6-8 місяців амністуються. Подібний режим для цих панів, який не можна назвати соціалістичним, лише заохочує їх справи справжню контрреволюційну «роботу». Терпіти таке становище немислимо» [13, с. 115].

Підсумки застосування закону з моменту його видання по 1 січня 1933 р. по РРФСР виглядають так: до вищої міри було засуджено 3,5% засуджених, до 10 років позбавлення волі - 60,3% і нижче 36,2% [3, с. 2].

З-поміж останніх 80% засуджених отримали вироки, не пов'язані з позбавленням волі [32, с. 111].

Наслідки такої державної політики були жахливими. На початку 1933 р. внаслідок хлібозаготівель та натуральних штрафів в українському селі практично не залишилося харчових запасів. Щоб дожити до нового врожаю селяни почали їсти котів, собак, птахів, щурів, листя, кору, полову тощо. Потім перейшли на слимаків, жаб, кропиву і вмирали від гострих шлункових захворювань. Це призводило до поширення дистрофії та інфекційних захворювань. Інші прояви голодомору – розлади психіки, самогубства.

Розкуркулення та примусова колективізація спричинили велику хвилю емігрантського руху. Реагуючи на це, ЦК КП(б)У розіслав по усіх національних районах циркуляр з вимогою посилити масово політичну роботу з метою послаблення відтоку емігрантів за кордон [21, с. 401].

Тож, хлібозаготівельна криза спричинила дефіцит хліба, кількість якого була недостатньою, щоб припинити експорт іншим країнам, але і для того, аби задовольнити споживчі потреби населення. Викачування здійснювалося примусово, шляхом сильного тиску на селянство і за рахунок українського населення.

ПІДРОЗДІЛ 3.3

Політичні наслідки

20-ті - 30-ті роки стали однією із найстрашніших сторінок в історії СРСР. Було проведено настільки багато політичних процесів, а також репресій, що ще довгий час вчені та історики не зможуть відновити деталі страшної епохи. Ці роки понесли за собою мільйони жертв і найприкрішим було те, що жертвами, зазвичай ставали надзвичайно талановиті люди, фахівці, керівники, письменники, інтелігенція, а також вчені. Керівництво держави намагалося всіма способами позбутися вільно мислячих людей.

Терор охоплював абсолютно всі регіони. У списках засуджених до розстрілу були прізвища українців, євреїв, грузинів та інших народних представників країни. Так звана «Чистка» торкнулася і Комінтерну – це було міжнародне товариство робітників, яке закликала:

- Озброюватися всюди, де ви тільки зможете дістати зброю, беріть її в свої руки;
- Будувати Союзи! Обстановка, що створюється тепер, вдихне нове життя у Союзи;
- Готуйте генеральний наступ під прапором комуністів і тих, хто не на словах, а насправді підтримує їх [38, с. 161].

Період невирішених багатьох соціально-економічних питань породжує конфлікти, які за радянських часів найчастіше вирішувалися репресивними методами. На всі ці заворушення влада відповідала посиленням карального тиску. Конфлікти зазвичай вирішувалися силою, щоб остаточно їх придушити.

Політичні репресії 1920–30-х років були проявом варварських спроб правлячої верхівки зводити нінащо суспільні конфлікти й негаразди, які показували ситуацію в країні. Національні проблеми вирішувалися через

переселення, колективізацію та голодомор. Тобто, можемо стверджувати, що населення намагалися будь-якими способами втихомирити і підлаштувати під свій контроль.

Хвиля «червоного терору» накрила Україну, коли розстрілювали просто за те, що людина могла чимось не сподобатись якому-небудь революціонеру. В основному, намагалися знищити національну свідомість українців. Насамперед, репресії зачепили інтелігенцію, так як більшовики чистили школи та вищі. Наслідком їхньої діяльності були масові звільнення з роботи, арешти, а також розстріли.

Репресії зайняли достатньо довгий відрізок часу. Терор був цілеспрямованим, організованим та зачепив практично всі верстви українського населення, а саме:

- інтелігенцію;
- військових;
- політиків;
- діячів церкви, культури та мистецтва;
- селянство.

Історіографія тодішніх масових політичних репресій в 1920–30-х роках має досить обширні документальні та довідкові видання. В Україні з ініціативи академіка П.Т. Тронька була видана серія книг «Реабілітовані історією» [27] структура яких поєднувала різні наукові статті, архівні документи та спогади. Загалом, було видано та опубліковано велику кількість книг, які описують політику сталінського режиму, що була спрямована на знищення українського народу та створення нової спільноти «радянський народ». Це, в свою чергу призвело до численних жертв тоталітарного режиму.

Слід зазначити також, що російські науковці активно видавали різні збірки документів щодо періоду політичних репресій. Так, до прикладу, в збірці матеріалів та документів про «Академічну справу», яка була видана

протягом 1929–1931, яка описує створення нібито організації, що має на меті повалення радянської влади і повернення монархічних установ[2, с. 408].

Досить цікавим джерелом черпання інформації є видання збірника документів про «національні репресії в СРСР» протягом 1919–1952 років. В цьому збірнику за допомогою різних документів, історичних фактів, особистих спогадів та всяких творів народної творчості та поезії відтворюється вся картина репресивної політики в СРСР, яка проводилася в ті часи. Читач здобуває можливість виробити власне розуміння радянської національної політики, а також сформулювати, як ставилися до народу, розібратися в наслідках вчинених дій [36, с. 583].

В достатній кількості є історичних документальних видань стосується ГУЛАГу [6, с. 885].

Під цим словом розуміли систему тюремних поселень, куди відправляли на трудові роботи так званих «ворогів народу» і різних злочинців[81].

В більшості випадків, туди потрапляли за такі злочини, як:

- вбивство;
- крадіжка;
- шкідництво народному господарству;
- шпигунство;
- контрреволюційна діяльність;
- інакомислення та антирадянщина.

Контингент цих таборів за своїм національним складом був надзвичайно широким. В основному, переважали росіяни та українці.

Тож, можемо стверджувати, що політичні події тогочасної держави були вкрай важкими, але це не був кінець, так як продовжувалися

Варто зауважити, що однією із перших політичних справ можемо вважати показові процеси над «Шахтинською справою». Це був перший

показовий політичний процес, сфабрикованим проти технічно-інженерних працівників Донецького басейну, які виступили проти курсу на форсування індустріалізації. Їх звинувачували у свідомому шкідництві, організації вибухів на шахтах, злочинних зв'язках з колишніми її власниками, закупівлі непотрібного імпортного обладнання, порушенні техніки безпеки, законів про працю тощо. Хоча, насправді ніякої організації не було.

Справу було розкрита органами ОДПУ – Об'єднане Державне Політичне Управління на початку 1928 року. Суд проходив у Москві з 18 травня по 6 липня у Спеціальній присутності Верховного суду СРСР під головуванням А. Я. Вишинського – радянського юриста та дипломата та за участю державного обвинувача М. В. Криленка та групи захисників. Перед судом постали 53 підсудні, в основному, це були інженери та техніки.

Так звані «шахтинці» прагнули послабити економіку та оборонну міць СРСР та створити сприятливі умови для втручання імперіалістичних держав. Вони підривали та затоплювали шахти, підпалювали електростанції. Щоб викликати незадоволення робітників, занижували зарплату, порушували правила безпеки праці тощо [78, с. 1005].

«Шахтинська справа» зачепила до багатьох осіб. Осіб засуджували до розстрілів та ув'язнень до 10 років [39, с. 975].

Тож, шахтинська справа відбулася в 1928 році в Шахтинському районі Донбасу за звинуваченням великої групи у шкідництві і саботажі. Судові засідання, що проходили в колонній залі Будинку Союзів, почалися в травні 1928 року. Рішенням суду були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу і для інших розстріл було замінено на 10 років.

Загалом, масштаби втрат інженерного корпусу, початком яких стала саме «Шахтинська справа», ще не визначені. Проте, стає зрозуміло, що вони були великими. Недарма, у виступі М. Г. Мишкова на червневому пленумі ЦК КП(б)У в 1931 року говориться, що на результат роботи дуже впливає нестача

інженерів і техніків, багатьох із яких заарештовано органами ДПУ: «Я не скажу про старих, досвідчених спеціалістів. Всім відомо, що чимала їх частка перебуває під покровительством Балицького, а ті жалюгідні рештки, які у нас залишилися на заводах, розпорошені, і їх зібрати в одному місці надзвичайно важко» [55, с. 344].

Наступною політичною справою була «Спілка визволення України» - організація, що нібито існувала в УСРР з 1926 і об'єднувала навколо себе антирадянсько налаштовану інтелігенцію, діячів православної церкви та представників куркульства.

Група «СВУ» складалася із Єфремова, Ніковського, Гермайзе, Чехівського та ін.

24 жовтня 1929 року політбюро ЦК КП(б)У спеціальним рішенням доручило Голові Раднаркому УСРР Чубарю Власу погодити в ЦК ВКП(б) питання щодо публікації про повідомлення у справі «СВУ» [30], а перше повідомлення про викриття «СВУ» у пресі з'явилося у листопаді 1929 року. В лютому наступного, 1930 року в газеті «Вісті» почали друкуватися матеріали під назвою «Спілка визволення України».

Рух Спілки визволення України був перш за все, антикомуністичним і національним рухом, і був тісно пов'язаний з УАПЦ. Іншою засадою засадою була неспроможність компромісів з чужою владою, та створення держави на засадах поваги до людини, до волі та народу. СВУ мала яскраво проти російську настанову.

Спілка Визволення України була міфічною антирадянською організацією, задля судового процесу над українською науковою інтелігенцією. Вже в липні 1929 року здійснено велику кількість арештів серед української інтелігенції. Приблизно 45 людей було засуджено зі звинуваченням у причетності до «підпільної» Спілки Визволення України. Всі

засуджені у справі отримали від 2 до 10 років ув'язнення, а згодом більшість із них були вбиті [53, с. 129].

Тоталітарний режим контролював абсолютно всі сфери суспільного життя і вимагав від народу відданості і найгірше те, що відкидав будь-які прояви інакомислення. Вигаданий, так званий ярлик «ворог народу» викликав емоції страху, тому що покарання були досить жорстокими.

Одні із найбільш непокірних «ворогів народу» були представники інтелігенції, які ніяк не могли і не хотіли миритися з радянською політикою. Тобто, наукові діячі намагалися не допустити створенням планів партійно-радянського керівництва на рахунок встановлення ідеологічного та політичного контролю над українським населенням. Влада, не могла спершу взяти все під свій контроль і вирішила поступово використовувати метод масового знищення інтелектуальної частини українського населення.

Подальше посилення тоталітарного режиму мало на меті взяття під свій контроль всі верстви населення, які могли критикувати існуючий лад. Владі потрібні були такі люди, які б повністю підтримували ту політику, яка запроваджується, не розмірковуючи щодо її доцільності та чесності.

Радянський терор досі є актуальною темою і цікавить як простолюди так і науковців. Даній темі присвячено багато праць таких відомих істориків, як:

- С. Білокінь [42];
- В. Нікольський [71];
- Ю. Стецовський [84];
- В. Ченцов [87];
- Ю. Шаповал [88].

Вони розглядали проведення та наслідки масових операцій. Проте, не лише вітчизняні науковці займалися вивченням даного питання, але й закордонні фахівці. Серед вчених слід зазначити праці :

- Р. Конквеста [75];

- Ш. Фітцпатрік [88];
- Н. Верта [48];
- Ф. К. Нерар [70].

Не менш важливою сфальсифікованою справою можемо вважати Промпартію – нібито «антирадянська шкідницька організація», яка мала на меті скинення радянської влади і підірвати економічну могутність держави [60, с. 165].

На показовому процесі щодо справи «Промпартії» підсудними стали інженери, професори та люди, які займали керуючі посади. В тому числі були такі діячі, як:

- Л. К. Рамзін – радянський інженер, він був арештований в 1930 році і протягом двох тижнів знаходився в слідчому ізоляторі, після чого почав давати свідчення, де з'являлися десятки людей причетні до цієї справи [33, с. 132-137];
- І. А. Калінніков – російський вчений в області механіки, який головним своїм завданням бачить написання монографічної роботи орієнтуючись на Канта, де прагне не допустити протиріч. Був засуджений в 56 років [59, с. 49];
- М.Ф. Чарновський – професор, а також заступник представника Науково-технічної ради машинобудування. Був засуджений у віці 62 років.
- А. А. Федотов – представник колегії Науково-дослідного текстильного інституту, професор. Був засуджений у віці 66 років.

Різкі висловлювання на публіці виголошувалися вкрай рідко. А в особистих колах невдоволення і обурення було цілковито нормальним явищем. До прикладу, інженер заводу говорив: « В теперішній час нас «зарезимили», Промислова партія виникла внаслідок партійного режиму. Дотримуватися лінії партії – це означає йти за течією. Розумні

люди тепер голосувати не можуть. Тепер ми вимагаємо демократії» [31, с. 1204].

Тобто, проведення показового суду 1930 року над групою інтелігенції мало ряд наслідків. Арешти серед кваліфікованих фахівців не припинялися протягом тривалого часу і проходили абсолютно всюди.

Можемо стверджувати, що праць, які описували тогочасні політичні репресії та терор досить обширні, тому що про ці жахливі та криваві події писали також й закордонні автори, які висвітлювали ситуацію з їхньої точки зору.

Період 20-30-х років був багатий на події. Протягом того часу відбувалася так звана «чистка» партії. В 1933 році вона відбувалась в таких областях:

- Київській,
- Донецькій,
- Одеській,
- Вінницькій.

Вже наступного року була в областях:

- Харківській,
- Дніпропетровській,
- Чернігівській [74, с. 291].

На листопадовому пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, яке відбулося в 1933 році, із 120 тисяч членів і кандидатів у члени партії, які пройшли «чистку», «вичистили» приблизно 27500 «ворожих та нестійких» осіб

Дещо більше інформації про «чистки» містить доповідь К.Сухомлина на XII з'їзді КП(б)У: «Багатюща практика нашої роботи яскраво підтверджувала геніальний аналіз товариша Сталіна, який він зробив на січневому пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) щодо нових форм і методів ворожої підривної роботи «тихою сапою», і особливо це помічалось, коли ми мали справу зі знахабнілими націоналістичними елементами. Вороги нашої пролетарської країни, вороги

радянської влади, комуністичної партії – вороги з партквитком в кишені, чи це контрреволюційні троцькісти, праві опортуністи, буржуазні націоналісти, всі вони, звичайно, застосовували тактику дворушництва, глибоко ховали свою ворожу суть, своє справжнє обличчя і підривні дії. Це, звичайно, ускладнювало викривання їх».

Згідно даних К.Сухомлина, в Донецькій, Київській, Вінницькій, а також Одеській областях «чистку» пройшли більше 250 тисяч осіб, виключено з партії 51 713, або 19,3 %. Також пояснювалося, за що виключали з партії:

- 23,1 % - за «пасивне перебування в партії»,
- 21 % - за «порушення партійної і державної дисципліни»,
- 18 % - «ворожі й класово чужі елементи».

Як ми бачимо, значна частина перебувала просто в партіях і не чинила ніяких дій проти держави, але можна помітити, що були й вороже налаштовані партійці, які не піддавалися встановленим правилам.

Період 30-х років отримав також назву «Єжовщина», який був пов'язаний з керівником народного комісаріату внутрішніх справ – Єжовим Миколою.

Сталін зупинився на виборі саме на Єжові не дарма. Американський дослідник Роберт Такер висловився так: «В період максимального підйому хвилі терору справжнім керівником каральних органів міг бути лише сам Сталін. Однак у ролі формального голови НКВС він потребував людину, яка без зайвих запитань могла виконувати його замовлення і бажання. Ідеально, якби така людина виглядала подеколи кмітливою, досвідченою і цілком готовою до послуг, але політичним нулем, без претензій на реальний вплив, а втім такою, яка створювала б враження впливової постаті. Такою особою був Микола Єжов». Тобто, ми можемо стверджувати, що саме він був ідеальною людиною, яка підходила на цю посаду.

Єжов був жорстко налаштований щодо діяльності багатьох господарських, громадських, а також державних керівників, він вважав, що це шкодить виявленню різних «шпигунів». Стало все зрозуміло, що хвиля «чисток» торкнеться абсолютно всіх верств населення [74, с. 348-468].

Виявлених шкідників відправляли до таборів, де їх налічувалася велика кількість. Треба було вирішити, що з ними робити і з часом вихід з'явився. Табори почали розширювати, збільшилася лісозаготівля і більшість людей працювало саме в цій сфері. Зазвичай праця використовувалася на будівничих роботах.

Для періоду «Єжовщини» були характерні такі риси, як: застосування фізичного впливу, етнічні чистки, також вдосконалення різних концтаборів. Кількість обвинувачених постійно і за його керівництва були проведені масові розстріли включаючи різні етнічні групи.

Отже, дійшовши висновку, можемо стверджувати, що наслідки колективізації були вкрай негативними і ніяких позитивних зрушень не відбувалося.

Населення надзвичайно сильно страждало. Постійні репресії, розкуркулення, голод – все це відбувалося в 20-30-х роках ХХ століття. Цей період залишив помітний слід в історії нашої держави.

Найстрашнішим фактором був саме голодомор 1932-1933-х років. Він поніс за собою велику кількість смертей, як дітей, так і дорослих. Читаючи історію, як описували цей період, то стає лячно від того, як жили люди в ті часи. Вони змушені були їсти траву, тварин, а найгіршим є те, що вбивали власних дітей.

Страждало абсолютно все, як населення, так і економіка країни. Був голод, посуха, продуктів харчування ставало все менше і менше, працювати не було кому. Ситуація з кожним днем все більше і більше ускладнювалася.

Не менш важливим фактором була і політична ситуація. Проводилися так звані «чистки», задля того, щоб знищити шкідників і взяти під свій контроль все населення.

Тож, політика колективізації на території України стала найстрашнішою подією того часу. Радянська влада вела жорстоку політику, де не переймалися про населення, а навпаки, хотіли їх приборкати, тим самим використовувати насильницькі методи впровадження, які несли за собою політику «воєнного комунізму», форсовану індустріалізацію, яка мала ряд негативних наслідків і колективізацію, яка залишила жорстокий відбиток на невинному населенні.

ВИСНОВКИ

Дана робота була спрямована на розгляд питань, які стосуються колективізації на теренах України. Зокрема були проаналізовані передумови, причини та підготовка до запровадження. Також було досліджено проведення колективізації на різних регіонах України та наслідки цієї політики для українського населення.

Тогочасна ситуація в державі була не позитивною. Проведення «воєнного комунізму» негативно відобразилося на людях, так як передбачалося введення продрозкладки, тобто чітко встановлювався розмір продовольства, які селяни залишають собі, а «надлишки» повинні віддавати державі, але як правило, вони були надзвичайно великими. Окрім цього, запроваджувалася націоналізація підприємств, карткова система для міського населення, а щодо селян, то їм вони не надавалися, тим самим хотіли закріпити їх на землі. Негативним була також заборона вільної торгівлі, милітаризація праці та спроби ліквідувати товарно-грошові відносини. Запровадження політики «воєнного комунізму» проходили під гаслами червоного терору – насильницьких заходів, які проводила більшовицька влада, щоб втихомирити та підпорядкувати селян та робітників. Окрім цього, насильно вилучали продовольство в населення, не звертаючи увагу на їхнє важке становище. Що ж, наслідки були вкрай негативними. Державу охопила економічна криза: інфляція, незацікавленість виробництва продукції та занепад сільського господарства. Життя населення почало значно погіршуватися, соціальна напруга зростала, що спричинила розгортання повстанських рухів проти більшовицької політики.

Можемо стверджувати, що «воєнний комунізм» був суцільним негативним явищем, який мав підпорядкувати під свій контроль всі верстви суспільства. Проте населення не бажало терпіти це все і підіймали бунти проти

цієї політики, тому проаналізувавши всі ці негативні аспекти, було запроваджено нову економічну політику, яка трішки покращила становище.

Політика НЕПу мала скасувати продрозкладку та ввести продподаток, де селяни віддають владі чітко фіксований розмір продовольства, а надлишок залишають собі, відновлювалася вільна торгівля, яка була заборонена, почала з'являтися зацікавленість в результатах праці, життєвий рівень населення почав зростати, господарство почало відбудовуватися. Цей крок був оманливою політикою, щоб заспокоїти населення, яке лютувало.

Проте, це покращення тривало недовго. Країну охопив голод, який поніс за собою численні людські жертви, посуху та неврожаї. Всі ці події стали причиною для зміни політичного курсу держави. Розуміючи, що населення буде важко втримати жорстокими методами правління, було прийнято рішення провести курс форсованої індустріалізації, яку Сталін назвав роком «великого перелому», ця політика мала б швидкими темпами провести відновлення та зміцнення, але тут також були і негативні аспекти, які супроводжувалися соціалістичними змаганнями, запровадженням карткових систем, здійснення цих перетворень за рахунок сільського господарства, що спричинило перехід до колективізації.

Йосип Сталін прийшовши до влади прийняв рішення на проведення суцільної колективізації, яка передбачала перетворення одноосібних господарств на колективні, тобто колгоспи.

Колективізація мала на меті збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, підвищити життєвий рівень селян та забезпечити необхідні ресурси для індустріалізації країни. Проте, вона супроводжувалася численними недоліками. Селян не хотіли втрачати свою власність та контроль над господарствами, що призводило до опору і навіть насильства. Багато селянських господарств були приневолені приєднатися до

колгоспів, а невдала організація та управління колективними господарствами часто призводила до зниження продуктивності.

Розпочалася вона в 1927 році, коли XV з'їзд ВКП(б) взяв курс на кооперування села. Вже 1929 року відбувся курс суцільної колективізації. Селяни не сприйняли цю політику, так як в них конфісковували власне майно, не мали можливості самостійно вести господарство та годувати родину, проходив чіткий контроль над роботою працівників. Все це невдоволення почало переростати в повстання, бунти, але радянській владі вдавалося їх придушувати.

Не зупиняючись на досягнутому, було прийнято рішення про ліквідацію куркулів – заможних господарів. Звичайно, вони були проти таких дій і намагалися відстояти власні права та майно, тим самим спровокували на проведення покарання для них. Їх поділяли на три категорії:

- активні вороги, яких ув'язнювали на десять років або розстрілювали;
- пасивні вороги, які піддавалися конфіскації майна та виселенню на північні на східні райони СРСР;
- лояльні, які не чинили ніякого опору, розуміючи, що це ні до чого хорошого не приведе.

Наслідки цієї політики колективізації спричинили розкуркулення господарств і Голодомор 1932-1933 років, який замовчували і показували, що в країні все добре, був організований задля знищення українського народу.

Селяни не витримуючи прискореної політики насильницької колективізації та завищеного плану хлібозаготівель не хотіли йти на поведку у влади, тому активно протистояли. Це все закінчилося голодом населення, знищенням українського села та мільйонними ні в чому не винних людей.

Тож, політику, яку проводила радянська влада можна вважати жорстокою, де не переймалися про населення, а навпаки, хотіли їх приборкати, тим самим використовувати насильницькі методи впровадження, які несли за

собою політику «воєнного комунізму», форсовану індустріалізацію, яка мала ряд негативних наслідків і колективізацію, яка поклала негативний та жорстокий відбиток на невинному населенні.

Список джерел та літератури до теми

«Особливості проведення колективізації на території України: Регіональний аспект»

Джерела

1. А. Григор'єв, Станіславська область (географічний нарис), Київ, 1957, С. 61 – 62.
2. Академическое дело 1929-1931 гг.: Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ. Санкт-Петербург, 1993. 408 с.
3. Ботвинник С. Органы юстиции в борьбе за проведение закона от 7 августа // Советская юстиция. 1934, сентябрь. № 24. 2 с.
4. В. Грабовецький, Іванівці. Літопис села над Прутом, Івано-Франківськ, 2001, с. 112 – 113.)
5. Вісті ВУЦВК, 1929, 14 липня.
6. ВЧК–ГПУ: Документы и материалы. Москваю Изд-во гуманитарной литературы, 1995. 271 с.; Неизвестный ГУЛАГ: Документы и факты. Москва, 1999. 103 с.; ГУЛАГ. 1917–1960 гг. Документы. Москва, 2000. 885 с.
7. Головокружение от успехов: К вопросам колхозного движения. Источник: Сталин И.В. Сочинения. Т.12. Москва.
8. Голодомор в Україні. 1932–1933. Бібліографічний покажчик. Одеса, Львів, 2001.
9. Два роки роботи уряду УСРР. 1926/27 – 1927/28. Матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їздові рад. Харків, 1929. 92 с.
10. Документы свидетельствуют. Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927-1932 гг. Москва, 1989.

11. За що бореться Українська повстанська армія ? // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952. Документи і матеріали. Львів, 1991. 270 с.
12. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України: за 1935 рік. Київ: Вид. ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1935–1936.)
13. Зеленин И.Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление // Вопросы истории. 1998. № 1. 115 с.
14. И. Сталин, Вопросы ленинизма, издание 11. 498 с.
15. И. В. Сталин «Год великого перелома: к XII годовщине Октября», Правда, 3 ноября 1929 г.
16. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917-1937. Збірник документів і матеріалів. Т.2.1965. с. 372-373.
17. Літопис УПА. Т.16. Торонто, 1987. 150 с.
18. Літопис УПА. Нова серія. Т.3. Київ, Торонто, 2001. 357 с.
19. Медведев Рой. О Сталине и сталинизме // Знамя. № 2. С. 200-201.
20. На загальну доповідь про п'ятирічний план народного господарства України: постанови XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 15 травня 1929 р. // Вісті ВУЦВК. 1929. 12 червня; Збірник узаконень та розпоряджень. Відділ перший. 1929. № 13. Арт. 99.
21. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х частинах. Ч.2. Київ, 1997. 401 с.
22. О темпе коллективизации и мерах помощи государства колхозному строительству. Січень 1930 г.
23. Первое всесоюзное совещание рабочих и работниц стахановцев. 14-17 ноября 1935. Стенографический отчет. Москва, 1935. 12 с.

- 24.Постанова ЦВК й РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної власності» від 7 серпня 1932 р.
- 25.Постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». 5 січня 1930 р.
- 26.Про заходи для підняття врожайності: постанова ЦВК СРСР від 15 грудня 1928 р. Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. 1928. 16 грудня; Собрание законов и распоряжений. Отдел первый. 1928. № 69. 643 с.
- 27.П.Т. Тронько «Реабілітовані історією», серія книг URL: <https://www.reabit.org.ua/books/>
28. Раскулаченные спецпереселенцы на Урале. 1930-1936 гг. 60 с.
- 29.Резолюція пленуму ЦК ВКП(б) С. Косіор «Про сільське господарство України і про роботу на селі». Листопад 1929 року.
- 30.Свідчення С.Єфремова 23 липня 1929 р.
- 31.Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934). Москва, 2008. Т. 8, ч. 2. 1204 с.
- 32.Соломон П. Советская юстиция при Сталине / Москва,1998. 111 с
- 33.Судебный процесс «Промпартии» 1930 г.: подготовка, проведение, итоги. Москва, 2016. Кн. 1. С. 132-137.
34. Спецпереселенцы в Западной Сибири. 1930-весна 1931 г.
- 35.Сталін Й. Твори. Т.11. С. 5-6.
- 36.Так это было: Документы и воспоминания о национальных репрессиях в СССР в 1919–1952 гг. Москва, 1993. 583 с.

37. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы Том 2. ноябрь 1929 - декабрь 1930. Москва РОССПЭН 2000. С. 85-86, 103 с.
38. Устав Коммунистического интернационала. Принят VI конгрессом КИ 29 августа 1928 г. в Москве: VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск шестой: Тезисы, резолюции, постановления, воззвания. Москва, Ленинград: Государственное издательство, 1929. 161 с.
39. Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги : в 2 кн. Кн. 1 / отв. ред. С. А. Красильников. Москва. Российская политическая энциклопедия, 2011. 975 с. URL: <http://test8.dlibrary.org/ru/nodes/158-shahtinskiy-protsess-1928-g-podgotovka-provedenie-itogi-v-2-kn-kn-1>
40. L. Viola. Бабы Бунты and Peasant Women's Protest during Collectivization. 5 с. [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://files.libcom.org/files/Women's%20Riots%20against%20Collectivization%20.pdf>)

Монографії, публікації, статті

41. Басюк Т.Л. МТС - решающая сила в развитии колхозного производства. Москва, 1954. С. 50-65.
42. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. Київ, 1999. 447 с.
43. Бондаренко В.В. Развитие общественного хозяйства колхозов Украины в годы довоенных пятилеток. Київ, 1957.
44. Васильєв В.Ю, Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.). Вінниця, 1997. С. 54-67, 142 с.

- 45.Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933 1946–1947: Злочини проти народу. 2-е вид., допов. Київ - Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. С. 120-135.
- 46.В. А. Петров. Політика розкуркулювання на Миколаївщині (1929-1933 рр.) Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Миколаївська обласна конференція. Миколаїв: Атол, 2004. 187 с.
- 47.В. Данилов, Р. Маннинг, Л. Виола. Трагедия крестьянства: коллективизация и раскулачивание. Москва, 1999 г.
- 48.Верт Н. Террор и беспорядок. Сталинизм как система. Москва, 2010. 447 с.
- 49.Вільям Нолл. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920-1930 років. Київ: Центр дослідження усної історії та культури «РОДОВІД». 1999. 38 с.
- 50.Г. Капустян. Голод і селянська ментальність // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук. теорет. конф., Київ, 28 листопада, 1998 р.: Матеріали / Редкол.: С. Кульчицький. Київ - Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 189 с.
- 51.Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка / В. Василенко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. С. 8 – 16.
- 52.Гриневич Л.В. Голод 1928–1929 рр. у радянській Україні. Київ, 2013. 39 с.
- 53.Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак. Київ, «Основи» 1999. 129 с
- 54.Гуль Б. Дзержинский (начало террора). 2-е изд., испр. Нью-Йорк, 1974.

55. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. Київ: Либідь, 1991. 85 с., 344 с.
56. Івницький Н. А. «Коллективизация и раскулачивание в начале 1930-х гг» Москва, 1994. С. 14-46.
57. Історія українського селянства : нариси: В 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 2 / О. В. Андрощук. 2006. 652 с.
58. Історія селянства Української РСР. Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів / Редкол.: І. І. Компанієць. АН Української РСР. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 1967. 536 с.
59. Кант И. Лекции по этике. Москва, 2000. 49 с.
60. Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція. Київ, 1991. 165 с.
61. Конвест Р. Большой террор. Рига, 1991. 413 с.
62. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
63. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). С. 233-235.
64. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. Київ, Т-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.
65. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». Київ.: Україна, 1991. 362 с.
66. Ленартович О. Селянство Західної України у національно– визвольній боротьбі 1944-1950 рр. Луцьк, 1998. 152 с. 20. Літопис УПА. Т. 16. – Торонто, 1987. – С. 101.

- 67.Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Малярчук Олег Михайлович; Терноп. акад. народного госп-ва. Тернопіль, 2005. 237 с.
- 68.Мірчук П. Історія УПА. Львів, 1991. 178 с.
- 69.Н. Бем. Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. Випуск 10. 263 с.
- 70.Нерар Ф.-К. Пять процентов правды. Разоблачение и доносительство в сталинском СССР (1928–1941). Москва, 2011. 398 с.
- 71.Нікольський В. Репресивна політика органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Іст.-стат. дослідження. Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2003. 624 с.
- 72.О. Салтан «Історична цінність дослідження агронома-економіста С. Соснового у висвітленні подій Голодомору на шпальтах газети «Нова Україна».
- 73.Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940- х – середина 1950-х рр.) У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 342 с.
- 74.Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси. Київ, 2002. С. 291, 438- 468.
- 75.Роберт Конквест. Жнива скорботи: радянська колективізація і Голодомор. Київ: Либідь, 1993.

76. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ, 2002. 360 с.
77. Слинько І. І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 325 с.
78. Советская историческая энциклопедия. Т. 16: ЧЖАН ВЭНЬ-ТЯНЬ – ЯШТУХ / Гл. ред. Е. М. Жуков; Ред. кол.: Е. А. Болтин, Е. А. Волина (отв. секр.), Б. Г. Гафуров, А. А. Губер, М. И. Кузнецов, П. А. Лавров, И. И. Минц, Г. Д. Обичкин, С. Н. Покровский, С. А. Токарев, В. М. Хвостов. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1976. 1005 с.
79. Соколов Т. Организационно-хозяйственное укрепление колхозов. Москва, 1948. 82 с.
80. Сов'як П. Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині//Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. Дрогобич, 2002. 193 с.
81. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ. В кн.: Солженицын А.И. Собрание сочинений, Т. 5–7. Вермонт–Париж, 1980 Росси Ж. Справочник по ГУЛАГу, ч. 1–2. Москва, 1991.
82. Стойчев М.І. Особливості колективізації у степових районах України (1929-1932 рр.). – [Електронний ресурс] – режим доступу:https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/12325/1/27_26_Stoichev.pdf
83. Сторінки історії України: ХХ століття: Посібн. для вчителя, Київ, 1992. 243 с.
84. Стецовский Ю. История советских репрессий: В 2 т. Москва, 1997. Т. 1. 600 с.

85. Український історичний журнал. С. 13-24. URL: http://history.org.ua/JournALL/journal/journal_1991_11/journal_1991_11.pdf
86. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. 2-е изд. Москва, 2008. 336 с.
87. Ченцов В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы. Москва, 1998. 208 с.
88. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993. 350 с.
89. Шаталіна Є.П. Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928–1932 рр.). Київ, 1997.
90. Pomór w “Raju bolszewickim”... S. 36–38 (Оригінал див.: CAW, Oddz. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.3043, s. 64–67.